

Bakos ezredes szenvedélyesen szerette a térképet. Harcálláspontján — ő, a katonanyelv itt a fronton is csak ezredirodát mond — az orosz parasztházban már tele voltak a falak az ezred, a zászlóaljok védőkörletének térképábráival és látrajzaival, a szoba közepére pedig egy terepasztalt csináltatott az ezred mesterembereivel.

Estéknként szivarra gyújtott, leült a terepasztal mellé és ott töprengett éjfélig is, kivált, ha valamire készült. Hazulról kék és piros szalagot küldetett a feleségével. A segédtsízt felvagdalta kis darabokra, apró zászlócskákat készített belőle. Az ezredes ezekkel játszott. Lehetséges, hogy az asszony nem tudta, mire kellenek a szalagok?

Bakos ezredes legényével történt a sok derűtségre szolgáló eset, még az elmúlt évben, amikor a megszálló csapatoknál szolgáltak. A csicskás állandó levelezésben volt a méltóságos asszonnyal. Egyszer azt írta haza, hogy a kurtizánok alaposan megszorogatták őket. Partizánt akart írni, de még új volt a fogalom. Tiszti körökben nevetve mesélgették a történetet, ha új tiszttal került az ezredbe, az első értesülések között bizonyosan megtudta ezt is, illetve tudni róla, az ezredes maga is elmesélte néhányszor, szinte kérkedve, ebben a korban nem tartozik a szegényellivaló dolgok közé, ha valaki kapcsolatban van a kurtizánokkal. Nos, a szalagok mégsem a lányoknak kellettek, ezt bizonyára elhitte a méltóságos asszony is. Kicsi kék és piros zászlócskákká válva a saját és ellenséges erőket képviselték a terepasztalon, amely zászlók nélkül is elbűvölő látványt nyújtott mindazoknak, akikben egy csepp katonavér is volt. A terepasztal gyakran változott, ezúttal azt a kis Don-kanyart kellett megformálnia, majdnem azt kell mondanunk, megalkotnia a segédtsíztnek, amely a harmadik zászlóalj védőkörlete előtt oly változatos, festői terepet képezett dombvonulataival, füzeseivel, füves lapályaival és szétszórt házaival a dombok oldalán. Aki ránézett, azt hihette, hogy az igazi tájat látja, annyira hű ábrázolás volt, valódi mestermű. Ezúttal, tekintve, hogy a tájat november eleje óta hó borította, fehér gipszporral hintették be a terepasztal földjét. (Könnyű volt szerezni, a harmadik zászlóalj védelmi vonalát nagyrészt valóban gipszbe vájták a dombon.) Tehát ez alkalommal a Don folyón túli szovjet főellenállási vonalat és a parton ülő harcélőrsöket, továbbá az innenső oldalon lévő hídfőt jelezték a vörös zászlók. Az ezredes úr nagy tervet forralt boltozatos koponyájában.

Se szeri, se száma az ellentámadásoknak és vállalkozásoknak, amelyek a nyár óta szívsón tartott hídfő felszámolására irányultak. Valamennyi sikertelen volt. Most majd ő megmutatja, olyan tervet készít, hogy a hídfőt elfoglalja, szétzúzza, felrobbantja, ne legyen itt szegénynek és csúfságnak az ezred védőkörlete előtt!

Alig egy hónapja vette át az ezredparancsnokságot. Elődje, vitéz Rétfalvy ezredes, azt a hibát követte el, hogy lebecsülte az ellenség erejét és nem hitt tisztjei jelentéseinek, ennek következtében többnyire nagyon kis erejű vállalkozásokat szervezett, úgyszólván tűzérési előkészítés nélkül, vagy nevetségesen kicsi, szinte jelképes előkészítéssel. Holott tudnivaló, hogy a hídfőben egy kislétszámú zászlóalj tartózkodik s az erődítés olyan mértékű, hogy elképzelni sem lehet különben az adott viszonyok között. Többsoros vasúti sín, gerenda és három-négy méteres földréteg fedi az óvóhelyeket — el sem tudja gondolni az ember, mikor tudták így kiépíteni, itt a szemük előtt, tábori örseik szomszédságában. Ezt a „gennyfoltot” — mert így nevezték az egész hadosztály-

ban a tisztok — ő fel fogja számolni! Minden a jó előkészítésen múlik. Pontos felderítés, annak többirányú „bemetszése”, azaz ellenőrzése, a részletfeladatok kidolgozása és begyakorlása, tűzérési és nehéz gyalogsági fegyverekkel erős súlyképzés, műszaki egységek feltétlen beosztása, titoktartás és személyes példaadás — ezektől függ a vállalkozás sikere.

Annyira belemelegedett tervezgetéseibe, hogy már-már befejezett tényként könyvelte el az eredményt, amely ilyenképpen nem is lehet kétséges. A kis zászlócskák nagyon pontos, meghatározott mozzanatok szerint lépegettek előre-hátra, szerepük szerint. A terepasztal sarkában egy keményfedelű kockás füzet feküdt, abba jegyeztette a vállalkozás elképzelt mozzanatait. Tizenhárom óraker kilenc páncéltörő ágyú tüzet nyit a Don túlsó oldalán lévő bunkerekre, amelyek a folyón átkelő támadó csoportokra nézve közelségük és oldalazó hatásuk miatt veszélyesek lehetnek. Ez a mozzanat két óra hosszat, vagyis tizenöt óráig tart. Akkor öt üteg megnyitja tüzet a hídfőre. A támadás három csoportban történik. Jobbról, a hetes tábori őrs irányából egy „tüntető” csoport indul elsőnek, utána, balról, a „zöm” kezdi meg előnyomulását, majd szemből az „arctámadó” csoport — a tűzérési tűz is ebben a sorrendben készíti elő a terepet előttük, összesen egy óra hosszat, kiegészítve tizenhat aknavető tüzével.

Amikor az ezredes idáig jutott, elégedetten simította végig ősz haját, kikiáltott legényének és egy pohár vizet kért. A logikai gyönyör, ami lelkét eltöltötte, egy algebrai tétel sikeres megoldásához hasonlított, még abban is, hogy nem számolt áldozatokkal. S habár az ember a háború legfontosabb tényezője, a jól felépített támadási terv csak most kezdte követelni az ezredes fejében a parancsnokok és az egységek megjelölését.

A „zöm” parancsnokaként Soltész hadnagyot gondolta. Ereje három golyószórós szakasz, lángszórós raj, műszaki raj, három géppuska, egészségügyi raj, segéderő, tűzérfelderítő járőr és egy R 3-as rádió. Az arctámadó csoport parancsnokaként Virág Márton zászlóst tervezte. Ereje három golyószórós raj, egy lángszórós raj és a segéderő. A „tüntető” csoport ereje mindössze egy golyószórós raj, elegendő kézigranáttal és lőszerrel, hogy minél nagyobb zajt csapjon, a figyelem elterelése végett. Parancsnokát Soltész hadnagy jelöli ki a második századból, egy ügyes tiszt személyében.

A három golyószórós rajból és árkászokból álló rohamosztatok elsőnek lopakodnak előre a Don jegén a túlsó partra, fehér hóköpenyben, könnyű felszereléssel, fel kell robbantaniuk a parti földerdőket és biztosítaniuk kell a főerők támadását, az általuk nyitott kapukon pedig úgynevezett átkaroló csoportok nyomulnak át, azzal a feladattal, hogy kétoldalról egymás irányába haladva, oldalazó tisztogatást végezzenek a folyó túlsó partján húzódó futóárókban, majd, ahol az oroszok utánpótlási vonala húzódik át a Donon, középen egyesülve, ugyancsak biztosítsák a főátjárást.

Az ezredes bajusza alatt elégedett mosoly bujkált. Megindulva saját nagyszerű tervétől, felállt, kinyújtózta kissé meggémberegett tagjait, aztán kiszólt küldöncének, hogy rakjon a tűzre és főzzön neki egy teát. A legény nehezen ébredt, meg kellett rugdosni a pokróc alól kikandikáló kerges talpát, mire észretért és kibújt az istállószagú pokrócokból. De percekben belül működésbe lépett, az ezredes úr hamarosan teáját szürcsölgetve, a testi jóérzés örömetől is eltelve üldögélhetett tervei és ábrándjai előtt.

Odakünn felmorajlott valami távoli tűzérési tűz. Ki tudja, hol, rettenetesen hosszú az arcvonala. Amikor legutóbb végigjárta ezrede védőkörletét, maga is elképedt, milyen kevés ember tartja megszállva ezt a nagykiterjedésű védővonalat. Ha jól meggondolja, két harcoló zászlóalj csaknem tizenkét kilométeres sávot véd, erősen lecsökkent létszámmal, öreg vonatos katonákkal feltöltve. Beszéltek erről többször alant tisztjei, ő vénasszonyos, tartalékos sopánkodásnak vélte aggodalmaikat, de el kell ismernie, sokban igazuk van. Egyetlen figyelő hangtalan kiemelésével akkora rés támad az arcvonala

bármely pontján, de akár két figyelő között is akkora a távolság, hogy az átszivárgás egyáltalán nem okoz nehézséget. Ennek meggátolására rendelte el a járőrtevékenység fokozását. Második vonal? Csak az újságokban van. Ezért is fontos, hogy a vállalkozás sikerüljön, sikerülnie kell, úgy megtervezi. Ha itt kemény csapást tudnak mérni az ellenségre, elmegy a kedve attól, hogy az ezred arcvonalán kezdjen nagyobb akciókba.

Kiment a ház elé, behallgatott a viszonylag csendes éjszakába. Kéken világított a hó, csikorgott csizmája alatt, fázósan borzongott össze. A harmadik zászlóalj előtt felgyúlt az ég, aztán pukkanás hallatszott, világító rakéta röppent föl. Idegesek az emberek, gondolta. Nem szerette a világító-figyelés okatlan gyakorlását, csak elvakítja az embereket, nem kellene minden kis zajra rakétázni. A balszárny felől géppuska kattogott, öblös, mély hangon verte vissza a völgy. Géppisztoly élesebb sorozattüze felelt rá. Az ezredes bement, a kemence előtt összedörzsölte kezét, cigarettára gyújtott és leült a megvetett vaságy szélére. Ideje volna lefeküdni, gondolta. Agyában az elégedettség érzete pislákol, majd néhány kép gyúlt fel fiatalabb korából, régi helyőrségek vidám éjszakáiból, ragyogó nők pajzán mosolyaival. Aztán felesége jutott eszébe, elképzelte, mint hánykolódik otthoni ágyában, az egyedüllét fojtogató karjaiban. Végül elaludt.

Amikor a vállalkozás megindult, Doma zászlós a hetes harceldőrs parancsnokaként éppen szolgálatban volt. Ezek a huszonnégy órák, amelyekre három-négy napenként került sor, csendes viszonyok között is végtelen hosszúak voltak. Az esti sötétedéskor ment ki a váltás. A szolgálatba lépő rajok az első század védőkörlete mögött, egy házban gyülekeztek, ott várták a parancsnokot, aki elindította őket, föl a dombnak, keresztül a futóárkon, majd kilépve az arcvonal elé, a Senki Földjére. A behavazott táj különösen aggasztotta a zászlóst, kivált holdfényes, hideg éjszakákon, amikor messzire el lehetett látni, csodálta is, hogy a bokrok, árkok és fák rejtekeiből nem kapnak tüzet, hogy nem rejtőzik el mindennapos útvonaluk mentén egy-egy járőr. Pillanatok alatt lekasabolhatná az egész váltást. Ők olyan nyugodtan járnak ezen az útvonalon, néha éppen emiatt borzongatja meg a félelem, mi lenne, ha egyszer megtennék, hogy meglepik őket. Mennek, szinte gondolataikba merülve, libasorban, a kitaposott ösvényen, a fűzes innenső szélén, vállra aggatott puskákkal és nyakba akasztott géppisztollyal, újabban hőköpenyben ugyan, de az arcok, a fegyverek, a kenyérszákok és az árnyékok annál sötétebben kísérik őket útjukon. A raj végén nagy köteg tüzelőt visz egyikük, fűteni is kell a hevenyészett bunkerekben, mert ott még annyira sem lehet mozogni, mint az arcvonalban, megvenné őket az isten hidege. Lassanként még kályhacsöveket is cipeltek ki, váltott műszakokban ásták, erődítették és rendezték be a harceldőrsök vonalát. A behavazott tájon sötétben tátongtak az árkok és fedezékek, a füstölgő kályhacsövek pedig barnásszürke vagy fehér zászlókat lengettek az ellenség felé. Odaát is így füstöltek, teljesen láthatóvá téve minden erődítményt és tüzelőállást, az a csoda, hogy nem pörköltek minduntalan egymásba ebben a leplezetlenségben. De mintha hallgatóságos megegyezés lett volna közöttük a télre, általában hagyták melegezni egymást, eltekintve egyes nehéz, véres napoktól.

Most igazán minden aggodalomra megvolt az oka Doma Pistának. Már a váltás is az elég erős saját tüzérségi tűzben történt, ami magában véve sem veszélytelen, a szovjet hídfő oly közel volt a tábori őrshöz, hogy ennyi szórás a legkevesebb, amire számítani lehet a gránátok becsapódásánál. De számolni kell a tüzérségi tűz viszonzásával, ellentámadásokkal, megtorló jellegű vállalkozásokkal is, hogy is lehet elképzelni, hogy odaát tétlenül tűrik ezt a nagy akciót. Doma zászlós szinte sajnálta őket. Mindannyian tudták, hogy új váltás érkezett a hídfőbe, alig huszonnégy órája, hiszen éppen ez indította a hadosztályt a vállalkozás elrendelésére, kevesebb volt a kockázat. Pihenőből, távoli

frontról megérkeznek a katonák egy ismeretlen terepre, új viszonyok közé, nem szabadna visszaélni tájékoztatlanságukkal. De hát ez a harc törvénye és erkölcsse, meg kell ragadnunk egymás gyöngye pillanatait.

Amikor a fűtőlő és igazán nem messze felvillanó, csattanó gránátok röppályái alatt, oly sietős léptekkel, mint talán soha még, kijutottak a hetesre, Laczkovits hadapród ideges, indulásra felsorakozott rajai megkönnyebbülten, pillanatot sem késlekedve indultak el az arcvonal felé, ha lehet, náluk is sebesebben.

Doma István egy kicsit irigyli barátját, de megértéssel tekint utána, amikor az, szinte részvétellel és látható sajnálkozással, nagyon melegen, kezét szorít vele és elindul embe-reivel. Lépteik pillanatok alatt elhalnak a fokozódó harcizajban. A tüzérségi tűz gránátjai olykor úgy csapódnak be előttük, mintha nekik szánták volna őket, fűtülve, sípolva fonják át az eget, repeszeik zúgva repülnek el fölöttük a becsapódások után, még a bunkerban is hallani zümmögésüket. Ez ugyan nem csoda, mert csak jobb szó híján ragadt e hevenyészett fedezékekre a „bunker” név. A lassú, szívós, váltott munkával elkészült gödrök tetejére az arcvonal mögül egyenként kicipelt „gerendafák” a rájuk hányt kétarasznyi földdel, legfeljebb egy-egy aknagránát ellen ha védelmet nyújtanak, fedezés helyett inkább csak rejtőzésre s a hideg elleni védekezésre valók. Doma Pista elhelyezi két lövész és egyetlen géppuskás raját, azaz ellenőrzi elhelyezkedésüket, aztán bebújik a parancsnoki bunkerba távbeszélőjével, feszült figyelme periszkópját kidugván a hideg világba, amelyet nagyon felhevít az izgalom ezen az estén. A rohamosztagok már átkeltek a Donon, úgy látszik, sikerrel, mert senki sem jött vissza belőlük, a szemben lévő partot biztosítják, s ez némi biztonságot ad a zászlósoknak.

Már itt kellene lennie Török tizedesnek a „tüntető” csoporttal, ez a kiindulási hely, ahonnan megindul támadásuk. A legfeljebb mellig érő futóárkok megtelik dübörgéssel, Török rohamsisakos feje lebbenti félre a pokrócot, arcán önuralom-parancsolta mosoly, szemében negyvenfokos izgalom.

— Zászlós úr, van telefonösszeköttetés? — kérdi, hogy szóljon valamit. Az ő helyzetén nem változtat, ha szétlővik is a vezetékét, de valamit kérdezni kell, mert itt kell bevárnia a tüzérségi tűz befejeztét és innen kell nekiindulnia rajával a bizonytalan veszedelemnek. Doma zászlós kivieszi a készüléket a telefonos kezéből és hallgatja a jelentéseket és beszélgetéseket.

— Halló, előretolt, itt gazda, előretolt, itt gazda, huszonhetesre nem megy csomag — hallja s int Töröknek, meg lehet indulni. Aztán kimegy, a futóárkból figyel, amint kiugrálnak a katonák és fehérköpenyes alakjukat elnyeli az éjszaka. Most még megnyugvást jelent, hogy sokan vannak itt elől, mintegy biztosítva őket, csak meg ne indítsák odaát a tüzet! A hídfő ide legfeljebb kétszáz méterre van, hamar eléri, meg is kell lódulniuk, melőtt a tüzérségi tüzellel lefogott és megfélemlített emberek felocsúdnak. Robbanás hallatszik egészen közel, vagy aknára lépett valaki, vagy kézigránát robbant, a zászlós füle az előbbi gyanítja. Balfelől is felhangzanak a várt robbanások, amerről Virág Mártonék támadnak, István szorongva gondol barátjára, csak valami baj ne érje. A robbanások mind sűrűbbek, vad géppuskasorozatokat és éles géppisztolyropogások hallatszanak, nagyon közelről.

— Zászlós úr — szól ki a telefonos —, valaki megsebesült a Török-csoportban, aknára lépett.

Ki kell küldeni két embert, szinte rohanva ér baloldali lövészrajához, intézkedik, hogy hozzák be a sebesültet. Két embert is behoznak csakhamar. Az egyik — átlótt fejjel hörög és kiáltoz a bunker földjén, a másik valóban aknára lépett, leszakította lábafejét a robbanás. Sebkitőző csomagokat tépnek fel, István az egészségügyiekért telefonál. Nézi az átlótt-fejű embert. Homlokán lyuk, hátul a tarkója fölött távozott a golyó, él és

nyöszörög, eltorzult arcán a kín és a félelem vonásai hullámzanak. A friss kötésen lassan átszivárog a vér. A zászlós csak látásból ismerte a katonát, nemrég érkezett egy feltöltés alkalmával. Ül a sebesült fejénél, iszonyattal nézi az elkínzott arcot, amelyen verejték gyöngyöz. Milyen nehezen hal meg az ember! Ki hinné, hogy átlőtt fejél még éljen valaki? Egy óra múlva is él, amikor hordágyra teszik és elviszik a zászlóalj egészségügyi katonái. Az aknára lépett embert is elviszik. Doma elnéz a hídfő felé, a robbanások változatlanul fel-felcsattannak, csúnya munka folyhat arra. Időérzéke bizonytalan, úgy érzi, órák óta folyik a vállalkozás. Bemegy bunkerjébe, de csak int a telefonosnak, s miután az fejét rázza, kimegy megint, végigjárja a harcelőrs védőkörletét, megnézi embereit. Valamennyien feszülten figyelik az éj minden zaját, mint akiknek bőrükre megy a játék. Odaát, a folyó túlsó partján, a hídfővel szemben rakéták villannak, géppuskatűz hosszú sorozata szól. Vörös tüzek lobbannak fel a hídfőről, dolgoznak Mártonék, vagy rajtuk dolgoznak. Iszonyú robbanások reszkettetik meg a földet, ezek csak kötegek és töltetek lehetnek, amelyekkel a szovjet fedezékeket robbantják. Közben változatlan heveséggel szólnak a géppuskák, golyószórók és géppisztolyok és — iszonyatos még nézni is — a lángszóró hosszú tűzkarmai belemarnak a bokrokkal fedett, dróttal körülvett dombokba, szinte nappali fényt lobbantva a havas vidékre. Úgy látszik, sikeres vállalkozás lesz, gondolja István, nem minden alap nélkül, különben rég visszafutottak volna Törökék. A pokoli zenebona máris szünni kezd, s a zászlós szorongva gondol a percekre és órákra, amelyek hátravannak, amikor már nem lesznek kint a támadó csoportok és talán nekik kell állniuk a visszavágást. Mert szinte hihetetlen, hogy ez a csúnya munka megtorlatlan maradjon.

All a géppuskákkal a futóárok végében, szemét a kék hómezőre mereszti, most mennek vissza Mártonék, ha ugyan ők azok és nem káprázat az egész. Kődös alakok mozognak a hóban, csak sejteni lehet őket és egy-két hangosabb zörejt, recsenést, fegyvercsörgést jelzi távozásukat. Doma zászlós szemmel kíséri őket, amíg csak hall valamit arról, aztán elfordul a Don felé, onnan jöhet a veszedelem. Átmegy a folyó felé figyelő rajhoz és odaáll a golyószóró mellé, kezét az övébe tűzött kézigránatok nyelén nyugtatva. A fél éjszakát ott tölti.

Virág Mártonnak ez volt talán a legnagyobb szabású vállalkozása. Szokatlan terepen, a második század védőkörlete előtt kellett felvennie a megindulási helyzetet. A tüzérségi tűz megkezdésekor lassan előrenyomult a hídfő felé s egy nyári reteszállás maradványainál, egy hóval félig betemetett árokban várta embereivel a kellő pillanatot. Fejében a begyakorolt mozzanatokot forgatta, szíve hevesen dobogott, szeretett volna cigarettára gyújtani, de ebben a helyzetben nem lehetett. Nyáreleji, első járőr-útjai jutottak eszébe, amikor a harmatos fűben elfekve, pokróc alá bújva cigarettázott Pallag hadapróddal. Idilli kép, a friss háborús romantika szorongásait még kíváncsiság színezte, volt bennük egy csepp a gyerekek kalandvágyából is. Elhessegette gondolatait, nagyobb dolgoknak néz elébe. A fagyott hóban, félig fekvő helyzetben is tapasztalta, hogy teljesen érzéketlen a hideggel szemben. Karjai szinte ugrásrakész állapotban támasztották fel testét, az előnyomulás percét várta. A hó csikorgott, az éjszaka félelmetesen világos volt. Amikor árkász-rohamjárőrét előreküldte, egy pillanatra megnyugodott, elkezdődött valami, aminek sorsszerű útjából úgysem térhet ki, s a cselekvés lehetősége egyben feloldja a feszültséget is. Csakhamar hallotta a robbanásokat, rakéta szállt föl, jelezvén, hogy nyitva a kapu az aknamezőn és drótakadályon át. Egyetlen lendülettel előrerántotta egységét, hogy betóduljon vele a résen és munkához lásson. Már szinte úgy érezte magát, mint egy téli gyakorlaton, tényleges idejében, amikor minden feltételezés volt csupán. A drótakadály tüskés huzalai összengyölvölve csapód-

tak félre kétoldalt, füst és trotilszag úszott a levegőben. A kapu mögött egy bunker magaslott, lőrését is látni vélte. Éppen intett az első raj golyószórósnak, hogy foglaljon tüzelőállást és biztosítsa előrenyomulásukat a bunker elé, amikor géppuska-sorozat vilant ki a lőrésen. Első meglepetésében földrevetette magát, de aztán, amikor a golyószóró tüzet nyitott és elhallgattatta egy kicsit a fészket, felállt. Lángszórósa akkor lépett akcióba, a hosszú lángnyelv belenyalt a bunker torkába, szabad volt az út. A lőrésen füst és láng csapott ki, tovább lehetett rohanni. Valami mozdult a szomszédos bunker lőrésén, Juhász őrzető hirtelen behajította a kezében lóbált csomagot és elvetette magát a hóban. Iszonyú robbanás tört föl, mint egy forrás, kibuggyant a fedezék a földből, gerendák és vassínek csontvázát tárva eléjük. Egy idegen katona szaladt el mellettük, be akart surranni a következő óvóhely lejárata, de Juhász elérte még egy rövid sorozattal, holtan esett össze. Virág Márton élőhalottként futott bunkertől bunkerig, emberei körülvtették és kiáltozva hajigálták be az ajtók és lőrések nyílásain robbanó tölteteiket és gránátkötegeiket. Félelmetes munka volt, ahogy a kiforduló földben egy-egy letépett kar és fej felvillant a fényben, amit a tűz adott, a kép apokaliptikus látomásokat idézett. Márton csak később iszonyodott magától is, hogy mire képes az ember, ha elveszti esztét és csak a parancs és az életösztön dolgozik már benne. Emlékeiben pokollá nőtt ez az egész szörnyű kaland, amelyben összevissza rohangu, cél nélkül, értelmetlenül, csak félelmének és életvágyának engedve, mint minden egészséges ember.

Amikor balfelől is felcsattantak a robbanások hatalmas hangjai, egy pillanatra megijedt, mert azt hitte, az oroszok ellentámadásáról van szó, végül eszébe jutott, hogy onnan érkezik a zöm, század erőben, náluk is csúnyább munkát végezve. Az éjszaka, bár nem volt nagyon sötét, így is okozott némi fejetlenséget, magyar kiáltásoktól hangzott a sötét, idegen terep, ne lőjjetek, mi vagyunk, az anyátok istenit, magyarok vagyunk mi is — de csakhamar egyesültek és összedolgozva rohanták keresztül-kasul a hídfő elé nagy területét, felrobbantva minden építményt. A beosztott árkász és hidász egységek nagyon higgadtan és szakszerűen dolgoztak, a tompa, mélyhangú puffanások jelezték mindenfelé, hogy a föld mélye fordul a magasba és hull alá újra, darabokra tört gerendákkal és széttépett emberi testekkel. Embert különben alig lehetett látni, a támadás oly meglepő lehetett a frissen érkezett és a viszonyokkal teljesen ismeretlen katonáknak, hogy nem volt idejük sem visszavonulásra, sem ellentámadásra. A tüzérségi tűz fogvatartotta őket az elég biztos bunkerek mélyén, mikorra kibújhattak volna, nyakukon volt az ellenség.

Mártonék, feladatuk szerint, áttörtek mélységben a Don partjái, a kompig, ahonnan, az átkaroló csoportok biztosításának megállapított helyéről, élénk közelharc hangjai hallatszottak. Amikor odaértek, egy sebesültet hoztak át éppen a jégen, vállánál fogva vonszolva.

— Mi van odaát, testvér? — kérdezte a zászlós.

— Ellentámadást kaptunk szemből — felelte az egyik ember.

Márton nem késlekedett, átfutott két rajával és géppuskájával, az egyik golyószórós raját a parton hagyva. Fel kellett kapaszkodniuk a fűzesszővel benőtt meredek partra, ahol elkeseredetten tombolt a harc, főként kézigránatokkal és géppisztolyok élesen pergő rövid sorozataival. Kissé jobbra tért, hogy ne tegyen kárt a saját egységekben, tüzelőállást foglaltatott géppuskájával s két rajával előreszökellt a havas-zúzos bokrok között. A kiáltozások, jajsavak, káromkodások és a fegyverek pokoli zaja egyetlen szétbonthatatlan szerkezetbe olvadt, mint az alvilág szimfóniája. Megint sebesülteket hoztak hátra, Márton megkérdezte, mi van előttük. Csakhamar beletorkolt előnyomulásuk a csatárlánchba széttagolt biztosító csoportok közé. A tüzgépekkel megerősöd-

ve, szabályszerű támadást indítottak a szemből támadó ismeretlen erőkre, eljutván a kézigránatok kidobásáig. Egy-egy surranó alakot láttak a bokrok között, a tisztások szélén, de aztán elcsendesült előttük a táj, a támadásnak további értelme nem volt. Márton úgyis attól tartott, hogy a szovjet főellenállási vonalból újabb erősítések érkeznek s éppen arra gondolt, hogy visszatér embereivel a hídfő területére, amikor hátuk mögött meghallotta Soltész hadnagy hangját. Nevén szólította, visszahívta őt. Gyérünk, mondta embereinek és újra leereszkedtek a meredek parton, megkapaszkodva a bokrok jeges ágaiban. Csaknem teljes csönd volt, amikor átsiettek a folyó jegén és a hídfő partjára értek. Csak magyar beszéd hangzott, a parancsnokok embereiket gyűjtötték össze és vették számba. A sebesültvívők egymás után szerelték fel hordágyaikat és rakták fel a halottakat, sebesülteket, majd megindultak velük, szinte futva, az arcvonallal felé. Márton sebtiben hat hordágyat olvasott meg, de sok sebesültet cipeltek hordágy nélkül és elég sokan karoltak bajtársaik nyakába, sántikálva és sziszegve a fájdalomtól. Kötések villantak homlokok, arcok és karok felett, szinte érzett a rajtuk átütő sötét vér szaga. A hídfőt mélységes csend szállta meg, amikor, a legrövidebb úton, visszafelé ballagtak, egy-egy golyószórót hátrahagyva tüzelőállásban, minden eshetőségre készen. Mártonnak csurom víz volt egész teste. A ropogó hóban elmerengve, szinte bódultan vonszolta magát, hihetetlennek érezte mindazt, aminek részese volt. Az elégedettség, amit az elvégzett feladat jelentett számára, elhomályosult a kegyetlen éjszaka véres jelenetei mellett. Végülis mi értelme volt az egésznek? — kérdezte magában. És Eszterre gondolt, akitől gondolatban szinte elbűcsizott az indulás és a harc nem egy pillanatában. Úgy érezte, ha egyszer hazakerül, nagyon megérdemli a boldogságot, aminek ígéretét a kedves arc villantotta föl képzeletében minden gyötrelme és reménytelenség kusza szövevényén keresztül.

Egy későbbi jelentés kilenc hősi halotról és negyven sebesültről számol be saját részről, az oroszok veszteségét száznegyven-százhatvan főre becsüli.

De a hídfőt csupán „kitakarították”, megszállására senki sem mert gondolni sem. Csakhamar megint benépesült, mert a harcelőrsők kopácsolást és szállítási mozdulatokat jelentettek. Az erődítéseket kijavították, a bunkerek megint füstölni kezdtek, az élet visszatért rendes medrébe. Igaz, támadást nem kaptak innen, de hiszen sok idő sem volt erre már. A napok a várakozás feszült izgalmában teltek, s valahányszor Mártonnak a hetesre kellett kimennie, mindig a fojtogató türelmetlenség izgalmában élt. Annyi alkalma lett volna már meghalni és nyomorékká válni, hogy maga is kezdett hinni abban, amiről beszéltek a században, hogy őt nem fogja a golyó. Úgy látszik, a szilánk sem, mert abból is kaphatott volna legalább tizenkettőt, ha a zubbonyán támadt tépett lyukakat összeszámolja. Testében sem tettek különösebb kárt. Mégsem nőtt nyugalma ezekkel a tapasztalatokkal, mert minduntalan azon kapta magát, hogy egyre óvatosabb lesz. A lélekben tudat alatt is leszűrődik a tapasztalat, következtetés is kerül a végére, mint egy matematikai feladat eredménye. Úgy látszik, mégis meg lehet maradni, s ha már eddig megúsztam, most már igazán kár lenne értem. A harcedzettség meggondolhatóbbá tesz. Bár lehet, hogy ez is csak az ilyen céltalan és értelmetlen háborúra érvényes, amilyen ez, legalábbis az ő számukra. Terem-e még lángoló hősöket az otthoni táj, a kis haza, vagy csak efféle kötelességteljesítő hülyéket, amilyenek ők? „Megtalálod síromat egy kőszikla alatt, kedves édesanyám, kisírhatod magadat” — dalolta esténként önfeledt szomorúsággal. Ez a nóta igazán az ő testükre van szabva.

Délután öt óra. Doma István éppen befejezte a borotválkozást, amikor Tímár őrzető kopogtatott be a szobába, jelentvén, hogy látogatója van, egy fiatal hölgy keresi. Jóindulatú cinkossággal kacsintott is hozzá, aztán sarkonfordult és elment. A zászlós magára kapta zubbonyát, egy pillantást vetett még a tükörbe és elindult.

A lépcsőn lefelé menet sorra vette nőismerőseit, de csak az erdélyiek jutottak eszébe, azoktól még kitelnék, hogy meglátogassák, ha nem volnának olyan messze. A fronton levelezett egy veszprémi diáklánnyal, fényképe is van róla. A kép nyúlánk, barna, fitosorrú lánynak mutatja, aki a jó kedélynek sincs híjával. Sokszor elképzelve, hogy majd találkozik vele, de teljesen valószínűtlen, hogy ő keresné, Veszprém is elég távol van ahhoz. Hiába törte a fejét, nem tudta kisütni, ki lehet a látogató. Gyermekkora mesés képzelődéseire folyamodott, amikor belépett belső látóköréibe a Csodálatos Szép Nő, előkelően és szelíden, kizárólag az ő számára teremtve. Enyhe izgalom bizsergette mellét, amikor az épületből kilépett és a kavicsos úton balra fordult, a lakta-nyakapu felé. A szemközti épület szinte előredőlt a fényben, ablakaiból rézfúvósok összekevert próbaútjai és öblös horkanásai szöktek az udvarra. A katonák vásott ruhában, kiglancolt bakancsban sétáltak, teküntetük csápjait a kapu felé nyújtva. A kettős huzalsövény mögött már voltak néhányan, köztük egy nő-alak, aki, ahogy közeledett és nőtt a képben, mind élesebben vált el környezetétől és szökött be ismerős vonásaival a zászlós rekehárványja mögé.

Ez már a meglevenedett mese volt, a fiú igazán nem tudta, ilyen magaformálta eszmény kelt-e életre, vagy valóban ismeri a nőt, aki akár filmszínés lehetett volna nyersszínű felöltőjére omló világosbarna hajával, mélyfekete szemével, megindítóan szép arcával. A fekete szempár csak rá szegeződik, és neki ez a szomorkás mosolyú nő egyre ismerősebb.

Amikor a drótkerítéshez ért, óvakodva körülnézett, mintha nem tudná, ki várja őt, mert nem akart önteltnek látszani.

— Doma zászlós úr? — kérdezte a nő, kissé fátyolos althangon.

— Igen — mondta. — Engem keres?

A zászlós irigy tekinteteket érez magán jobbról-balról, körülnéz, nem leplezve azt a kis büszkeséget sem, amit ilyenkor érez az embert. A nő is körültekint, látszik, nem szívesen kiabál át ekkora távolságból, mindenki fülehallatára, örülne, ha ketten volnának a drót mellett. A fiú int a fejével, karjával is jobbfelé mutat, ahol még üres a „beszélő”, elvonulnak arrafelé. Közben alkalma nyílik a hosszú, karcsú lábszárak, a ringó, emeltfejú, ritmikus járás szemügyrevételére, s ez elégedettséggel tölti el. Hátul, csaknem a raktárnál, megállnak, egymással szemben, kis ideig nézik egymást.

— Parancsoljon — mondja a fiú.

— Mit tud a férjemről? — kérdezi a nő.

A zászlós egy kis csalódást érez, aztán a kényelmetlenséget, hogy neki ismernie kell ezt az asszonyt, de ha megfeszül, se tudja megmondani, honnan. Meg kellene kérdeznie egyenest, hogy ne haragudjon, de most nem emlékszem...

— Báró Steinné vagyok, ha nem tévedek, maga is ott volt az esküvőmon, bár akkor még szakálla volt. Maga vetkőzte le különös ismertetőjelét és mégis én ismerem meg.

— Jaj, bocsásson meg...

— Semmi, ne csináljon ebből problémát — mondja a nő. — Elég sok mindenem átesett maga azóta.

Száraz szemmel, csaknem tárgyilagos, sőt kissé humorba hajló hangon beszél, már túl van a gyászoló özvegyi korszakon. De milyen ragyogó nő! Igen, emlékszik az esküvőre, ha ugyan annak lehet nevezni azt az aktust. Egy vacsora a halászcserében, amelyen ott volt az egész zászlóalj tisztikara, élén Alapi alessel. Erre az alkalomra felfüggesztette a báró szobafogságát. A fiatal zászlós, báró Stein Ödön ugyanis éppen büntetését töltötte egy éjszakai mulatozásból származó késés miatt. A zászlóalj már sorakozott a délelőtti gyakorlathoz, amikor ő a városból megérkezett, és szerencsétlenségére elsőnek a zászlóaljparancsnokba botlott, így nem lehetett eltussolni az ügyet. Három hetet kapott s ebbe esküvője napja is beleesett, szabadulása után pedig mindössze négy estéje maradt a berakodásig. Doma zászlós az összes körülmények figyelembe vételével is embertelennek találta ezt a helyzetet. Hogy valaki az esküvője és frontraindulása közötti rövid időt magánfogságban töltse, ez sok volt neki, jóllehet eleget szolgált ahhoz, hogy az efféléket megszokja.

A házasság különben sokat foglalkoztatta a zászlóaljat, nem minden rosszmájúság nélkül beszéltek a könnyelmű, csinos bárófiúról, egy elszegényedett család utolsó sarjáról, aki nőül vett egy sebtiben megismert, de jó módúnak vélt kocsmáros lányt. Szerencsés fickónak tartották őt, függetlenül az anyagiaktól. Ismerve a bárót, sajnálkozással tekintettek a lányra, akinek szívébe ugyan nem láthattak bele, de úgy képzeltek, hogy a házasságban nagyobb része van szüleinek, akik a pénz mellé egy kis rangot is szomjúhoztak. Az esküvői vacsora a papa halászcseréjében folyt le, a tóparton, jó félóránnyira a zászlóalj szálláskörletétől. Tavasz volt, langyos szellő zizegett a nádat, vízmadarak hangja töltötte be az est kék csarnokát, amikor a fiúk kísérték a cserébe.

A tisztikarban akkoriban ketten viseltek szakállt — másnak nem engedélyezte az alezredes —, a báró, különégből, és Doma zászlós, szőrtüszőgyulladás miatt, de ez akkor még kevésbé látszott, nem is nagyon hitték, egy kicsit őt is különének tartották. Tudták, hogy verseket ír és fest is. Amikor vacsora előtt bemutatkoztak a menyasszonynak és a családnak, emlékszik, a nő figyelmesen arcába nézett, majd újsütetű férjére, pajkos mosollyal ajka körül. Akkor nem bánta volna, ha valami tévedés folytán szerepet cserélhetne a báróval. Ez járt eszébe vacsora közben is, amikor a doktor az ő szakállas krisztusarcát és jószágos tekintetét dicsérte. Nevetnie kellett, mert arca mögött nem éppen krisztusi gondolatokkal játszadozott képzelete. Az ales akkor fölállt, rövid pohárköszöntőt mondott az ifjú párra, és kegyesen megengedte, hogy a báró csak reggel hatra vonuljon be szadához. Kaján férfitekintetek villantak az ifjú férjre, aztán a fiatalok eltűntek, nem sok idejük maradt. A rossz nyelvek szerint egészen hiábavaló éjszaka volt, a báró kissé sokat ivott, s reggel nagyon szomorúan vonult be.

— Mit tud a férjemről?

Tizennégy hónap van e mondat mögött, és ez a tizennégy hónap is mindössze négy röpke nap emlékéből táplálkozik. Az egészről annyi maradt, hogy ezt a fiatal nőt nem Madár Évának hívják azóta, hanem báró Stein Ödönnek. — A báróné — súgnak össze mögötte. Egyszer valamelyik képeslapban is látták: Báró Steiné a korzón. Most tulajdonképpen hadiözvegy, mint annyian mások, de Doma Pista ezt kevésbé érzi tragikusnak.

— Nem sokat tudok a férjéről — mondja.

— Nem voltak együtt? — kérdezi a nő.

— Egy zászlóaljban voltunk mindvégig, de ő a géppuskásoknál szolgált, én a második, majd a harmadik századnál, és többnyire az arcvonal egészen más pontjára volt

beosztva. Állóharcban viszonylag gyakran találkoztunk, de sosem voltunk együtt hosszabb ideig. Az ember állásaihoz és embereihez van kötve a fronton. Azt tudom csak, hogy a visszavonulás kezdetén esett el, nem kellett végigszenvednie a hosszú pokoljárását.

— Az értesítésben az volt, hogy január 15-én esett el — mondta az asszony.

— Arra nem lehet mérget venni — folytatta a zászlós. — Emlékezetből állítottuk össze a jelentést, tőlünk kapta a Vöröskereszt is. Tudja, hazaszállításunk előtt parancsot is kaptunk rá, idő is volt elég erre, hogy készítsük el a veszteséglistát. Kivonuláskor leültettük az embereket és mintegy közös emlékezetből, összeírtuk szakaszonként, szádonként mindazokat, akiről tudtunk valamit, felírva a tanúk nevét is. A maga férjét állítólag ketten is látták, ha érdeklí, felmegyek a szobámba és előkeresem a füzetet, amelybe felírtam a nevüket, és esetleg mindjárt megkereshetjük azt a két katonát.

— Ne fáradjon vele — mondta a báróné —, majd legközelebb.

— Úgy mesélték, hogy egy gránátölcserében ült ötödmagával. Van egy régi hiedelem, hogy gránátölcserébe nem vág még egyszer a gránát. Ez csak egy ágyú esetében igaz, a lövegtalp kirázódik, nem lehet hajszálpontosan odalőni, ahová az előző lövés esett. De sok ágyúból eredő nagy tűzérési tűzben ez nem áll fenn. Szóval, egy gránátölcserében ültek, öten, amikor odavágott egy másik gránát, semmi sem maradt belőlük, azt hiszem, sosem találta meg senki, hacsak darabokban nem. Támadáskor még csak össze lehet keresni a holtakat, de visszavonuláskor? S abban a negyvenfokos hidegben?

— Ne részletezze — mondta az asszony —, ez borzalmas!

— Persze semmi sem bizonyos — mondta a zászlós. — Az emberek tévedhetnek, a harc hevében a megfigyelőképesség csallahat...

— Ne akarjon vigasztalni — intette le a nő.

— Egyszer — folytatta Doma Pista — a januári tragédia annyira összekevert bennünket, hogy én többé nem találkoztam vele, azt hiszem, január tizenkettedikén láttam utóljára. Egy szán után baktatott néhány emberével, köztük volt a legénye is.

— Ács Gyuri?

— Ács Gyuri.

Rettenetes, itt el kellett mosolyodnia, mert eszébe jutott valami, de ezt nem lehet elmondani az asszonynak mégsem. Még a tavaszi védővonalban, ahol viszonylag a legnyugodtabban folyt az életük, mesélték a tisztilegények, hogy a báró a legényével könnyebbített magán, előbb gondosan megmosatván vele kezét. Különben ez az Ács Gyuri is odaveszett a gazdájával. Úgy szolgált szegény, mint egy jobbágy, teljesen az új kénye-kedve szerint.

— Mit mosolyog? — kérdezte az asszony.

— Semmit — felelte a zászlós.

— Nem lehet megmondani?

— Nem, ezt nem lehet.

— Jó. Legközelebb eljövök, addigra, megkérem, keresse ki azt a két katonát. Vagy ne jöjjenek? Mintha megjíedt volna.

— Dehogy ijedtem, miket fog rám. Legfeljebb belesápadtam az örömbé, hogy megint látom.

— Ne udvaroljon.

— Nem udvarolok.

— Kétszer sebesült?

— Kétszer.

— Hol?

— Egyszer a Donnán...

— Nem földrajzilag kérdeztem, anatómiailag!
 — Ja? — mindketten nevettek. Valami könnyű villamosság szikrázott köztük a levegőben. A zászlós a nő szemét nézi, sokáig, amíg el nem fordítja fejét.
 — A lapockám fölött — mondja. — Repesz.
 — Súlyos volt?
 — Nem. Egy hónap múlva visszaküldtek a kórházból. Pedig elpihentem volna még ott szívesen. De ha egyszer egészségesnek találtak. Tudja, a fronton mit nem adtunk volna egy kis betegségért, mondjuk tüdőgyulladásért. A doni arcvonalban fűrödtünk is, télen, harminc fokos hidegben. Kádakban melegítették a vizet az egészségügyiek, egy kis parasztház szobájában. Rajonként vonultak oda az emberek szombatoként. Fejet is mostunk, s egyáltalán, a forró gőzből kijönni azonnal, összefagyott a vizes haj. Szándékosan is meg akartunk fázni, olykor a havat ettük ilyen felhevült állapotban. Azt hiszi, megfáztunk? Még náthát sem kapott az ember.
 — Náthát sem?
 — Azt sem.

Csodaszép ez a nő és nagyon jó vele beszélgetni, bár valóban igaz lenne, hogy eljön megint. Csak azt ne kérdezze meg, hogy civilben mi a foglalkozásom. Jaj, de messze vagyunk egymástól! Ördög tudja különben, nem sokáig lesz divat a báróság. S én is lehetek még valaki.
 — Mire gondol?
 — Arra, hogy mikor jön be legközelebb.
 — Szerdán.

Doma István régen érezte magát ilyen derűsnek. Mindennek, amit mesélt, gyónás jellege volt, érezte, hogy könnyebbedik, mintha örökre megszabadult volna a rettentés eseményektől, amiket nemrég élt át. A tüzlaktanya felől sűrű akácillat szállt, mint aszályos mező fölött a sokat ígérő esőfelhő. A Szent Mihály, Szent András és Boldogaszony templomának harangjai egymás után megszólaltak és zúgásuk betöltötte a várost.

Nincs szó, amellyel kívánatosabb fogalmat jelölne a nyelv, amikor kimondják a katonák, szinte áhítat fogja el őket. Leváltás! A nyár óta beszélnek róla, mondhatni, szünet nélkül. Vannak parancsnokok, akik szakács hírnek minősítik és tiltják a róla folyó beszédet és álmodozást. A hírek mégis élnek, megújulva minden csalódás után, új s új határidőt tűznek ki láthatatlan hatalmak, elpusztíthatatlan optimizmus dül e tekintetben az arcvonalban. Mártonnak az az érzése, hogy felülről táplálják, így tartják a lelket — jó pszichológiai érzéssel — egy egész hadseregben. Nem lehetetlen, ha meggondoljuk, milyen könnyen nézik az emberek mindazt, amiért harcolniuk kell. A szavaknak régóta nincs hitelük, jóérezsű tiszt sem vesz a szájára már egyetlenegy ígét, amely a háború mellett ágálva hazafias érzésekre apellál. Csak kötelességről, szolgálati szabályzatról, hadbírósról és a magunk életének megóvásáról tud ez a szótár, érzelmi tényezők nélkül.

Most, úgy látszik, mégis történik valami. A zászlóalj felbolydult, az emberek, akik éppen nincsenek szolgálatban — de a vonalban is ez a téma —, fontoskodva intenek szemükkel az idegen tisztek után, akik napok óta járnak-kelenek a parancsnokságok és szálláskörletek körül, az arcvonalban, sőt az esti váltások idején kikísérik a tábori őrsőket is, nem minden izgalom nélkül, a félelmetes Senki Földjére. Mintegy szemrevételezik a terepet, aztán jön utánuk a legénység. Legalábbis erről beszél mindenki. Kiderül, hogy a nyári hírek sem voltak teljesen alaptalanok, a szakácsok jó nyomon jártak. Az új zászlóaljat Kassáról hozták ki még augusztusban, azóta a rogovatojei kiképzőtáborban gyötrik, nem kellett sok fantázia annak kitalálásához, hogy miért.

Az alacsony parasztszobában hatan ülnek. A szoba negyedét betöltő kemence ontja a meleget, s aki kintről belép, „jó büdös meleget” mond. Fa-füst, egy halványan pislákoló olajmécs bűze, cigarettafüst keveredik a fülledt, párás levegőben. Egy hadnagy, két zászlós és egy nagyon fiatal hadapród a jövevény, köpenyüket sem vetették le, mintha folytonos készenlétben élnének, ülnek a vaságyakon, hallgatják Virág Márton szavait, amelyeket Laczkovits Laci néma fejbólintásokkal kísér.

Az emberi természet olyan, hogy nem szereti eleve elriasztani azokat, akik a helyébe lépnek. Mintha üzleti tárgyalásról volna szó, amelyen el kell hallgattatni a portéka gyengéit. Márton beszélhetne eleget a füzesről, amely hónapok óta nyomtalanul elnyeli a magyar katonákat, élénk színekkel vázolhatná a nyárvégi szovjet támadás kétségbeejtő hangulatait, a téli vállalkozások hiábavaló emberpazarlásait. Ehelyett inkább az erődítménnyé kiépített védőkörlet biztonságáról beszél, a nyugodt hétköznapi életéről, amely napi egy áldozatot követel a zászlóalj átlagában, s ha az ember józanul, megfontoltan, minden felesleges virtuskodás nélkül él, még a maga kis örömeit is megtalálhatja. S hogy nyomatékot adjon szavainak, a mécses fölött függő balalajkát leakasztja a szegről, leül vele az ágy alól kihúzott zöld katonaládára és pengetni kezdi. Néhány találmányra kivert dallamfoszlány, két-három futamnyi próba után belevág egy dalba. Tudja, hogy okosabban nem fogadhatná a jövevényeket, akik most érkeztek a frontvonalba, a fiatalságuk és kíváncsiságuk sem óvja meg őket a gyomorszorító izgalomtól, amivel jövendő sorsuk elé néznek.

— Már én is tudok egy kicsit balalajkázni — mondja a fiatal hadapród. — Rogovatojében volt időm hozzá.

— Lesz itt is. Arra mindig van idő — feleli Márton és a fiú felé nyújtja a hangszert.

Az feltápászkodik, fálnak támasztott fejét előrebillentli, átveszi a balalajkát és nem is a Márton naturalista modorában, de oly szakavatott kézzel, mint akit orosz bárisnya tanított erre, zenélni kezd. A szöveget nem tudja, csak dúdolja a dalt.

Az utolsó akkordok után sem ocsúdnak fel percekig, a varázslat elnémította valamennyiüket. Márton arra gondol, hogy a balalajka sem kevésbé hatásos fegyver a géppisztolynál. Az orosz dalokat mindig szerette, gyerekkorában orosz zenekar muzsikált a Stark vendéglőben, a mélabús dallamok megülték érzékeny gyermekszívét.

A csönd gyűrűzött még egy kicsit, gondolatok láthatatlan sorát pergetve az idő végtelen vizébe. Akna csattant valahol, a vendégek felrezzentek és Mártonra néztek, aki tudomást sem látszott venni a robbanásról. — Igen — mondta, mintegy lezárva a benne folyó gondolatsort. Felállt, térképtáskájából egy vázlatot húzott elő, kitergette a csöppnyi asztalra, a mécses gyenge fényébe. Még a nyár végén készítette Doma zászlós, indigóval sokszorosítva adták ki a századoknak, a látrajzzal együtt, amely a túlsó oldal festői dombvonulatát ábrázolta, számokkal jelölve meg a kiemelkedő tereptárgyakhoz kapcsolódó vonatkozási pontokat. — Lássuk, miből élünk! — mondta Márton és a köréje gyűlt tiszteknek a század védőkörletét, majd az előretolt állásokat mutatta meg, mindegyikről elmondván, amit tudni kell. Aztán karórájára nézett. — Tíz perc múlva indulhatunk — mondta.

A ragadozó szél morogva harapdálta orrát-fülét, különben könnyű, ruganyos léptekkel ette a kilométereket, hogy a többiek alig tudták követni. Attól fogva, hogy felkapaszkodtak a Donra ereszkedő lankás domboldalon, még egy, szinte szomorú pillantást vetve a tájra, amelyet most elhagynak, az egyhangú, helyenként vízmosásokkal szabdaltságon, mintegy védve a mélyben hagyott állások felől, vidáman haladt a metsző szélben. Arcát tűszúrásként érték a hópelyhek. Az út nyugat felé vezetett, boldogság volt elindulni rajta, végre a front mögé, mind messzebb a fegyverektől. Ötödmagával s azzal a rég várt feladattal, hogy szállást készítsen a leváltott és berakodás előtt álló zászlóalj részére, kedvére való munka volt, de lépteit nemcsak az öröm, némi aggodalom is hajtotta. Ki tudja, hány tábori őrőrt, járőrt, felderítést és támadást vezetett a Senki Földjére, odafelé menet mindig megőrizte nyugalmát, de visszajövet, amikor elérte a század futóárkait, s végre holtterben tudhatta magát, ösztönösen megrázkódott, mint aki megint megmenekült. Ezt a gyengeségét sosem tudta leküzdeni. Most is efféle érzett, tágabb határok között; a hazajutás közeli reményével mértéktelenül megnőtt a hátrahagyott veszély, olyannyira, hogy szinte hihetetlennek tetszett, s ha vissza kellene térniük egy hirtelen kapott parancsra, ha kiderülne, hogy tévedés volt az egész leváltás, hát az semmihez sem fogható rosszat jelentene számukra.

Ha meggondolja, jótékony álomnak nézheti ezt a menetelést, amiből könnyen felébred az ember. Neki nagy gyakorlata volt abban, hogy kényszerítse szervezetét egy álom folytatására, mert kíváncsi volt a végére, vagy mert éppen a legérdekesebb ponton maradt abba. Most is ilyesmit érzett. Sietni kell, minél hamarabb, minél messzebb az arcvonaltól, mielőtt megbánja, hogy elengedte őket és utánuk nyúl hosszú karjával. A szorongásokat csak növelte a géppuskák hosszú sorozatainak száraz kereplése, amely utánuk szökött a hátrahagyott folyóvölgy felől. Mint gépírás közben, amikor az ember sort vált s a betűk gyors kattogását egy-egy erősebb csattanás szakítja ketté, olykor egy-egy akna csattant a szapora puskaropogásba. Mindez elég messziről jött, az ezred frontszakaszától délre bomlott meg a világ, s lehet, hogy mindez képzelődés volt, de Márton úgy érezte, mintha máris közelednék. A sötétedő égalj fehér és piros lobbanásai jelezték a nyugtalanságot arrafelé, világítórakéták fűrészték a Senki Földjét.

A Sztaro-Nyikolszkoje felé vezető országotat abban a kései órában érték el, amikor a kékség szemlátomást mélyülni kezd, s a lámpák fénye és a cigarettagyújtásra föllobbanó gyufák csöpp világa, kontrasztképpen, narancssárgán villan ki belőle.

Az út feltűnően forgalmas, teherkocsik, lovasszekerek, orosz szánok és páncélgépkocsik futnak szervezett rendeltetésük felé. Ők az útfélre szorulva bandukolnak lehiggadt léptekkel, fáradtan már, tizenöt kilométerrel lábukban. Hátról teherautó túlköl, a zászlós megfordul, felemeli kezét, látja, hogy a kocsi üres. A német sofőr megáll s egy félperc alatt fönt állanak a kocsin, nekifeszülve a rohanástól megnőtt szélnek, arcukra fagnak a kipréselődő könnyek és fülükre szorítják kincstári kesztyűbe bújtatott kezüket. Negyedóra sem telik bele, dermedten zuhannak a földre Dimitrijevka közepén. Virág Márton int a sofőrnek s megindul a legközelebbi ház kiskapuja felé.

A ház üres, a földre szalmát terítettek valamikor, hány katonának szolgált már átmeneti szállásul! Valamelyik kenyérszákból gyertya is kerül, hárman terepszemlét tartanak odakint, rőzsével térnek vissza, megrakják a tüzet. Levackolódnak a szalmába, s nemsokára mély, álomtalan alvásba merülnek. Márton még emlékezett aggodalmára, hogy őrt is kellene állítani, vagy legalább be kellene zárni az ajtót, de arra már nem volt ereje és ideje, hogy erről egy szót is ejtsen. Úgy bukott az álom mély örvényeibe, hogy akár a világ összedőlhetett miatta.

A szállás csinálás csak annyiból áll, hogy végig kell járni a kiürített falut, fel kell mérni a szobák befogadóképességét és a kapura fel kell írni az alakulat számát.

A harcizaj vagy elült, vagy nagyon elszakadtak tőle, a csönd úgy terül rájuk, mint a bódító akácillat egy nyári éjszakára, nagyokat szippantanak belőle. Nincs más dolguk, mint a maguk kis szükségleteiről való gondoskodás, tüzet raknak, kenyeret pirítanak és szalonnát sütnek, ülnek a szalmán és várakoznak. Márton végigsétál a falun és minduntalan Doma Pistára gondol, ahogy megáll egy-egy három- vagy négyablakos faház előtt, amelyet nyírfák ölelnek körül, a Tolsztoj-regényeket idéző képek őt is megindítják, szinte érzi, hogy le tudná festeni, de csak emlékezete kamráiba raktározza el őket egymás fölé. Majd előhúzza egyet-egyét és fölmutatja Eszternek: itt jártam január tizenkettedikén, ilyen és ilyen gondolatokkal fejemben. De vajon vissza lehet-e adni egy-egy óra, akár egy pillanat, egy egyszerű kép vagy akár csak egy magányos nyírfá hangulatát is — azt a szívszorító, oktalan kis bánatot, vágyódást vagy örömet, amit a tárgyak és emlékek determinálnak számunkra, s aminek ízére öregkorunkban is visszaemlékszünk majd, elmosolyodva vagy megindultan, mint egy lány emlékéen.

— Itt fogok lakni, Laczkovits Lacival — gondolta egy nagyablakos, piros bádoggal fedett ház előtt.

Két nap telt el ebben az idegnyugtató csöndben. A zászlóaljnak már meg kellett volna érkeznie.

A harmadik nap délelőttjén egy idegen őrzető kereste Virág zászlóst. Azt a parancsot hozta, hogy azonnal menjen át embereivel Rogovatojéba s ott készítsen szállást a zászlóaljnak.

A parancsnoki szoba egy bárta emlékeztette Mártont, csak a hosszúlábú székek hiányoztak a magas pult elől és a pult mögött nem mámorító szeszt, hanem keserű híreket mértek a távbeszélő készülékek kezelői.

— A húszas hadosztálynál ellenséges támadás.

— Átszivárgás, áttörés, visszavonulás!

— Kiüríteni a kórházat!

— A harmadik század rendezkedjék be körvédelemre!

Ideges topogás a betonpadlón, a jövő-menő tisztek és katonák leverik lábukról a havat, kráknak, mint akiknek torkán akadt a falat és sápadtan mennek ki a szobából. Márton az este dermedten zuhant be Tömböly hadnagy szállására, a meleg szoba elbágyasztotta, ledőlt a földre terített szalmára és elaludt. Hajnalil három óra felé arra ébredt, hogy valaki rázza a vállát és kiáltoz a fülébe.

— Zászlós úr, zászlós úr, riadó van!

Pista volt, Tömböly legénye. Emlékezete nehezen eszmélt, tudta, hogy át kellett jönnie Rogovatojéba, a tegnapi szállást megette a fene, és veszedelmes, nyugtalanító tűzharc nyomult utána, hiába sietett nyugat felé. Mégsem kapcsolt mindjárt, szidta az anyját annak is, aki ilyenkor riadóztat. Aztán mégis feltápáskodott, egy alumínium kulacspohárból vizet töltetett Pistával a tenyerébe, úgy mosdott meg, macskamód. Akkor jött be Tömböly hadnagy.

— Valami nagy baj lehet — mondta. — Gyere, menjünk a táborparancsnokságra!

Tömbölyt alig egy hónapja vezényelték a kiképzőtáborba, hogy harci tapasztalatait átadja a felváltó zászlóalj katonáinak. Az elgondolás nem volt rossz, elbeszélésekből, térképről, vázlatokból és látrajzokból a legilletékesebbek ismertették meg a valóságos arcvonal valóságos viszonyait, a kiképzés egészen konkrét volt, a gyakorlatok is igazi helyzeteket és tényeket másoltak, nem pusztá feltételezést. Tegnapelőtt ment el a zászlóalj, a kiképzőtábornak csak a kerete maradt. Tömböly hadnagy úgy várta a felváltást, akár a többiek, Mártonnak jobban örült, mintha maga a hadseregparancsnok állított volna be hozzá a leváltás ígéretével. Márton, a zászlóalj szállásosináló tisztje: maga volt a leváltás! Szeretettel fogadta és úgy gondolta, hogy egy kis pálinkával meg is fogják ünnepelni ezt a boldog találkozást, de mire meghozta a szeszt, a zászlós már aludt, nem volt szíve felkölteni.

— Hetvennyolcasok, hetvennyolcasok! — kiabált egy tiszthelyettes. Az utcán csoportokban sietnek a katonák, nekidőlve a hideg szélnek. A kiképzőtábor parancsnoka, egy őrnagy, magából kikelve ordít.

— Mindenkit fel kell tartóztatni! Senki sem hagyhatja el a községet az én engedélyem nélkül! Tömböly hadnagy úr, azonnal kiküld egy szakaszt a kolhozba, szállásőrsegekbe, géppuskával, tiszt parancsnokkal!

Márton már tudta, hogy a parancsnok ő lesz, nem is csodálkozott rajta, amikor Tömböly rendelkezett vele. A hó csikorgott a csizmája alatt, a napsütés vidám színekkel futtatta át gondolatait és abba az illúzióba ringatta, hogy mindez csak játék, nem kell nagyon komolyan venni. Egy zsidó munkásszázad vánszorgott keresztül a falunk, az emberek fáradtak voltak, borostás arcukon kialvatlan éjszakák áporodott kínja tüzelt. A kolhozban meleg volt, a legények alaposan bedőrentettek.

— A betört ellenséget, mintegy kétezer embert, körülzárták! — ismétli a telefonügyeletes a hallott hírt, csillog a szeme.

— Nono! — mondja egy bajuszos, ismeretlen katona.

Márton hitetlenkedve nézett körül, az emberek között egyetlen ismerőse sem akadt. Most szinte sajnálta, hogy előreküldték, jobban szerette volna, ha a zászlóalj otthonos légköre veszi körül. Aztán magában elnézést kért mindjárt az emberektől, hogy is mondhatta rájuk, hogy idegenek! Délután azt a parancsot kapta távbeszélőn, hogy vonuljon be, csak egy rajt hagyjon kint a kolhozban. Este megint fáradtan esett be Tömböly hadnagy szállására. A hadnagy túlságosan gondterheltnak látszott ahhoz, hogy valami jót leolvashatót volna az arcáról, noha a hírek három ezer foglyról beszéltek. — Áltatnak bennünket — gondolta. A falut úgy elöntötték a menekültek, hogy egymás hegyén-hátán szorongtak az emberek. A kórházat elindították nyugat felé.

— Menj át Szinje-Lipjágiba, tudd meg a hadosztály-vonatnál, mi a helyzet és kérj intézkedést! Nálunk már nincs telefonösszeköttetés — mondta Tömböly hadnagy.

Márton felszedelőzködött, egyesegyedül nekivágott a hóviharnak. Egy tehergépkocsi szedte föl, addig integetett neki, míg megállt és a vezető megkérdezte, hová tart.

Kutyául érezte magát, mert egészen egyedül maradt, senki sem volt körülötte, akit ismert volna. Az éjszakát egy kis hivatali helyiségben töltötte, amelynek percenként nyílt az ajtaja. Az érkezők jobbára tisztek voltak és szinte valamennyien telefonálni akartak valahová. Egy hatalmas német tűzértiszt zokogva borult le az asztalra, majd két karját felemelte és a levegőbe öklözött vele, mintha fenyegetne valakit. Egymás kezéből vették ki a telefont, kiáltoztak és átkozódtak a kagylóba, csüggedten ejtették le a kezüket. Márton egészen reménytelennek látta, hogy hozzájusson a készülékhez, ezért lekuorodott egy sarokba és aludni próbált. Sikerült is, de csak percekre, apró strófákban szundított, összesen talán egy órát.

Arra ébredt, hogy valaki megrázza a vállát és a nevét kiáltja. Amikor kinyitotta szemét, egy szakállas arc hajolt fölé. Első rémületében azt hitte, hogy partizánok ejtették foglyul, de honnan tudták a nevét? Az is megvillant tudatában, hogy a másvilágon van s a krisztusi arc legalábbis egy apostolé. Szomorú kétségbeesés sugárzott a könnyel átfuttatott szemekből és ő megértette végre, hol van, s a szakállasban ráismert Lakatos Endrére, aki évfolyamtársa volt a tisztiiskolán. Fehér hóköpeny volt a hadnagy vállán, nem csoda, ha mennyei jelenésnek vélte.

— Futottunk, testvér, Urivtól futottunk, csak tudnék telefonálni! — mondta kétségbeesetten, aztán kirohant az éjszakába, ahonnan minden ajtónyitásra berobbant a fegyverek zaja.

Már alig voltak a szobában, amikor végre Márton is hozzájutott a távbeszélőkészülékhez és megróbálta felhívni a hadtestparancsnokságot. Teljesen sikertelenül, csak gépfegyverzajt és ágyúsót hallott. Kísérletei sokáig eredménytelenek maradtak. Hajnali három óra felé végre felvette valaki a kagylót és beleszólt, de oroszul. Márton csak egy reprodukálhatatlan kifejezést értett az egészből. Már semmin sem csodálkozott s eszébe nem jutott, hogy valóban orosz volt, akivel beszélt.

Annyit megtudott a sok embertől nyüzsgő éjszakában, hogy a szovjet erők kétszáz páncélossal áttörték a vonalat Urivnál. De ő még reggel is a hadtestet kereste, a felrobantott lövegeiket sirató tüzerek között. Aztán kitámolygott a havas utcára, amelyen kis lovasszánokon sebesülteket vittek, s a falak mellett katonák húzódtak meg, köpenyük ujjába dugott kézzel, toporogva. Ő is megállt egy vén őrmester mellett és nézte a vonuló szánokat. Az udvarokon tüzek égtek, melegedtek az emberek, a füst felcsapott a rozsdaszínű égre s neki színes háborús reprodukciók jutottak az eszébe, kissé giccsesnek érzett képek, amelyeknek Tábori élet volt a címük.

— Hol találom meg a mieinket? — sóhajtott hangosan, majd, nehogy eszelősen higgyék, megkérdezte az őrmestert, nem látta-e a százharmincnyegeseket valamerre.

A vén katona csak a fejét rázta.

— A rogovatojei kiképzőtábor átment a falun, alig tíz perce! — mondta egy baka a másíknak.

Úgy megörült ennek, hogy alig bírta magát.

— Merre mentek? — kérdezte, megragadva a katona karját.

Az csak a fejével intett a falu széle felé, amerre a legnagyobb mozgást lehetett látni. Márton már ott sem volt, szinte futva igyekezett az országúton, hogy utólrje Tömböly hadnagyékat. Azon már nem is aggódott, hogy Jánost sem látta két napja. Két nap? Rettenetesen hosszú idő két nap. A legény lemaradt a holmijával, amikor ő elindult a kiképzőtáborból. Tehergépkocsi közeledett az úton, háta mögött. Megfordult, kezével

intetett a vezetőnek. Megismerte, az a német volt, aki felvette őket, amikor szállás-csinálónak elindultak, abban az özönvíz-előtti időben! Most az istennek sem volt hajlandó megállni, majdnem elgázolta őt, rázhatta utána az öklét. A német kihajolt az ablakon és köpött egyet. Hátról üres volt a kocsi, igazán felvehette volna. Mi ütött belé? Menjen a francba, gondolta és tovább gyalogolt az élesfényű napon. Egy lovasszán jött utána. Kis orosz szán volt, egy lóval. A szánon egy huszárszázados állt, mint római kocsiversenyző, kezében megfeszült a gyeplő, kissé hátradőlt törzssel fékezte meg az apró lovat, amikor őt utólérte.

— Hová még? — kérdezte.

— Keresem az enyéimet, állítólag erre mentek! — kiáltotta ő.

— Ül fel!

S belesapott a metsző levegőbe ostorával. A szán csengve indult tovább, a szél belemart fogaival Márton arcába, a szikrázó nap vakította, hunyorogva nézett messze, könnybelábadt a szeme. Kis fekete csoportot látott maga előtt s amint közelebb ért hozzá a szán, egyre biztatta magát, szuggerálva a sorsot, hogy hátha az ő emberei.

Nem tévedett, alig akart hinni a szemének. A lassan poroszkáló szán körül ismerős emberek ballagtak, oldalt néző, szélben kipirult arcukat is megismerte. Sőt, János is közöttük volt, a legénye. Akkorát kiáltott, hogy a huszárszázados ijedten állította meg futó lovát. Szinte legurult a szánról, futott emberei felé. Akkor jutott eszébe, hogy meg sem köszönte a századosnak a fuvart.

Ha később visszagondolt erre a menetelésre, csak a sugárzó napsütésre emlékezett, a szorongás kihullt belőle, mint a korpa. Ismerősök, az ő szállás-csinálói között volt s ez elfeledtette vele, hogy talán egy rettenetes katlan közepeén mennek végzetük felé. A nap szokatlan erővel tűzött a hátukba, szemből könnyeztető, hideg szél fújt, ez a két véglet viaskodott értük, mint a pusztulás és megmenekülés jelképe. Annak is gyanússá kellett volna válnia szemükben, hogy annyira néptelen az út. De ők csak a napfényt látták. A hátukba tűző sugarak arra figyelmeztették őket, hogy északi irányban haladnak, amin eszükbe sem jutott csodálkozni. Márton ösztönösen érezte, hogy arrafelé csönd van, meg lehet menekülni. Lehetett vagy harminc fok hideg árnyékban, de a napnak csodálatos, szinte tavaszi ereje volt, hátukon átforrósította a köpenyt. Ha visszanéztek, az örült sugárzás tombolt a félméteres hó ragyogó színén, amely tündöklő páncélként borította be a dombos tájat. Az út dombról lapályba, majd megint fölfelé vezetett, alvó fák és bokrok között, szűk völgyekben és nagy horizontokat mutató kaptatókon át. Az ágyúsó úgy maradt mögöttük, mint egy elhagyott mulatság zenekara, amelyből már csak a bőgő brummogása hallatszik olykor, kedvező széljárás esetén.

Ilyen telet a gyermekkor is csak egyet-kettőt tudott felmutatni, a csizmás iskolábjárások idejéből, amikor csapatba verődve mentek a fel-felröppelő varja után a kettős jegenyesor oltalma alatt a falusi mester elé.

Márton Eszterre gondol, aki ilyenkor talán a gyerekek előtt áll, és a táblára hatszögletű hókristályokat rajzol. Csengős szánba kellene ültetni, mint egy orosz nagyhercegnőt, és kifutni vele a háborúkkal és veszedelmekkel terhelt buta világból. Kicsit elszomorodott, mert a napsütés is megsápadt arra a hirtelen feltörő aggodalomra, amely kétségessé tette e pillanatban, hogy valaha találkozzanak. Nem szabad olyan vérmes és tündöklő álmokat szólni még ilyen napos délelőttökön sem, fényük mellett árnyékba borul a valóságos nap, hogy emlékeztesse az embert reménytelen sorsára. Csak a test közérzete, a pillanatnyi lét a fontos ilyenkor, napfény, messze elmaradt ágyúsó, kenyér és szalma, amelyre lehajthatják majd a fejüket.

János lekókkadt fejével ballagott a szán után, mintha a zöld katonaládát tartaná szemmel, holott csüggedt lelke az otthoni mezőkön kalandozott, egyre kevesebb re-

ménnyel. A két tizedes szótlánul poroszkált utána. Eszükbe jutott, hogy másnap kellene a zászlóaljnak Sztarij-Oszkolba érkeznie. De hol lehet egyáltalán a zászlóalj?

— Hová megyünk mink tulajdonképpen, zászlós úr? — kérdezte Páll őrvezető.

Márton ránézett és igazat adott neki, hová is mennek. Mert ő igazán nem tudja, annyira örült a találkozásnak, hogy nem is igen érdekelt, csak ment velük, ösztönei szerint.

— Hát hová indultak el, amikor elindultak? — kérdezte.

— Andrejevára, onnan Sztarj-Nyikolszkoje felé, azt mondta Tömböly hadnagy úr, oda menjünk, ott megtalál bennünket.

— Jó! — mondta Márton.

— Jó kis szállást csináltunk mi a zászlóaljnak! — sóhajtott János.

Andrejeván Mártonnak feledhetetlenül szép álmai voltak, mintha a fényes nap átsugárzott volna az éjszakájába is, amely tulajdonképpen egészen csendes volt, megint a balatoni nagy fényesség vette körül, Eszter tündöklő alakjával. Űlt a kedves a csónak végén és az alkony tompa sugárzásában két kezével aranybarna térdére húzkodta a hóféhér szoknyát, meg kellett csókolnia duzzadt eperajkát.

Mindezt a földön, vékony öregasszony rakja szalmával a tüzet. A fiúk már ott ültek a kemence előtt és nyársakra tűzött száraz kenyérmaradékaikat pirították a tűz fölött. Amikor János meglátta, hogy felébredt, odanyújtotta neki a maga nyársát.

— Tessék, zászlós úr — mondta.

— Nyugodtan elveheti, van még — tette hozzá bátorításul.

Csodálatos istenteremténye a katoná, minden szervezés és irányítás nélkül is rátalál csapatára, még ebben a zűrzavarban is, megkönnyebbült sóhajjal esik be az ajtón, ha bajtársait megleli. Virág Márton két napja várakozik embereivel egy kis parasztház konyhájában és hat embere két nap alatt huszonnégyre szaporodott. Ők voltak a törzs, a mag, a kristályosodási pont, mágnesként vonzották a százharminnégyeseket, akiket csúnyán szétszórta a vihar.

A harmadik nap délelőttjén, fáradtan és szakállasan, nyakában bordópiros sállal, a felnyíló ajtón kicsapódó gőzön át, bezuhant közülük Doma István zászlós.

Azon az estén, amikor az arcvonalba megérkeztek a kassai zászlóalj tisztjei, neki kellett végigvezetnie a felváltó parancsnokokat a harmadik század védőkörletén. Megmutatta a géppuskák és nehézfegyverek tüzelőállásait, a kályhával fölszerelt, fűtött fedezékeket, amelyeken csak ki kell nyomni a parányi ablakot s máris tűzkészek. A balszárnyról leereszkedett velük a havas domboldalon át a tizenkettes tábori őrsre, amely legközelebb volt az állásokhoz, ott, ahol a Don bekanyarodott a domb alá és csaknem elérte az arcvonalat. Az ember azt hinné, hogy a legveszélyesebb hely, holott itt érezték magukat mindig a legnyugodtabban, a támadások sosem itt indultak meg. Már éjszaka volt, a térdigérő hó ropogott a csizmájuk alatt, a jövevények hiába igyekeztek zajtalanul haladni. Alaposan megizzadtak, mire végigcipelte őket a század négy tábori őrsén, a fűzes-bokros félsziget fölött egy vesszőfutással. Ha a zászlós visszagondolt rá később, mégis ez volt a nyugalom és biztonság éjszakája, otthonosan és fölényesen mozgott a megszokott környezetben, mosolyogva és sajnálkozva az új emberek szorongásain.

Hogy aztán a következő két napon mi történt, azt az emlékezet nehezen követi nyomon. Reggel megérkezett az új legénység, átvett tőlük minden fegyvert és felszerelést, estére megszálta a vonalat, éjszaka elfoglalta a tábori őrsöket is, és nekik — immár fegyvertelenül és szállás nélkül maradván — el kellett indulniuk szálláscsinálójuk után. A századiroda előtt sorakoztak és szakaszonként indultak el, megfelelő távközzel, a mélyúton, föl az ezredparancsnok álláspontja felé, a völgy fölötti platóra. Ujjongani szeretett volna a régvárt pillanat megérkezése fölött, de egy kicsit fájta a szíve, ahogy visszanézett a völgybe, s a mélyben látni vélte a kanyargó folyó képét, ahogy a szemén keresztül beleivódott emlékezetébe. Ez az esztendő arra is megtanította, hogy ne higgyen egyetlen pillanat nyugalmában sem, mert sosem kell sok ahhoz, hogy minden összekuszálódjék azonnal. Két napja nyugtalanítja a délről hallatszó szünet nélküli tűzharc. Máskor föl se vette volna, valahol mindig folyik tűzészégi párbaj, vállalkozás, géppuskatűz, de ez az összefüggő, állandó géppuskakattogás és aknarobbanás nem jelent jót. Ösztönösen sietni szeretett volna, minél messzebb kerülni az arcvonaltól, a csönd jótékony világába, ahol megnyugodhatnak az idegek. Elnézte embereit, ahogy baktattak föl a dombra, hajlott alakjukon látszott az övéhez hasonló igyekezet, a menet, anélkül, hogy valaki is így akarta volna, erőltetetté vált. Ám ahogy felértek a fennsík országútjaira, menetoszlopuk egyre lassabban tudott haladni. Gépkocsik, tankok, ágyúk vonultak, különösképpen mindkét irányban, a forgalom egyre nőtt, s a menet a folytonos figyelem miatt mind fárasztóbbá vált. Alig várták, hogy világosodjék.

— Itt valami nagy disznóság fog történni! — mondta Juhász Sándor őrzető, amikor a zászlós mellé ért, aki megállt egy percre és aggodalommal figyelte a tűzharc közeledését.

Az őrnagy vágatott el mellettük, s a falu szélén, amelyet a hajnali derengésben már látni lehetett, pihenést rendelt el.

Alig érnek oda az első század széttagolt szakaszai, amikor felgyúl az ég, félrebillen a föld síkja s az érthetetlen, zűrzavaros álom józan ésszel föl sem fogható képei úgy követik egymást, mint egy szörnyű filmhíradó kockái. Doma zászlós csak annyit lát, hogy a faluszálen nagy tűzrózsák gyúlnak föl fülsiketítő robbanásokkal, szilánkok zúgnak a levegőben s emberek vágódnak szét a földön. A második század megtorpan, az emberek lefutnak az útról, s ösztönösen el akarják kerülni a falut, amelynek szélén mozdulatlan testek hevernek s aki él, visszafut és követi a szétszéledő második és harmadik századot. Fajszi őrnagy vágatva érkezik hátulról, kiabál, integet lovaglóstorával, fölgaskodik a nyeregben, tölcserít formál kezével és belekiáltja a vérszagú hajnalba: — Gyülekező a falu mögött! —, de tudja, hogy nehéz lesz együtt tartani az embereket. Autó zúg hátul, mögötte robbanás, aknával tapogatják a nyomát. Gazdátlan ló nyerítve vágat bele a vakvilágba, üres kengyel veri az oldalt. Géppuskák ropognak, nem is messze, géppisztolyok rövid, éles sorozatokban pörkölnek bele a hideg hajnali ég széleibe, kézigránátok nyers csattanásai felelnek ütemesen a sorozattüzek szünni nem akaró litániáira. A zászlós ajkába harap, szinte kiserken a vér belőle. Behunyja szemét és azt szeretné hinni, hogy mindez csak rossz álom. De nincs felébredés, kétségbeesetten fut az emberek után. Félálásárig ér a régen esett, megüledett, kemény kérgű hó, éles páncélját a csizmaszáron keresztül is érzi sípcsontja közepén. Emberi testbe botlik, arcrabolva fekszik itt egy köpenyes magyar katoná, körülötte vérfoltok tarkázzák a havat. A zászlós lehajol, hogy fölemelje, de rémülten ejti vissza a hóba, a katonának nincs arca. Levéltárca hever elhajtva, körülötte felébe-harmadába tépett fényképek. Az egyikén két női lábat lát térdtől lefelé, a kettészakított szoknya alatt, a másikon asztra fektetett csecsemőt. Nem csodálkozik, hogy a legelképesztőbb apróságokhoz is van szeme a borzalom perceiben, máskor is tapasztalta a szem és az agy rendkívüli élességét a legváltozatosabb körülmények között is. A mező tele van emberrel, ismerős senki sincs körülötte. Ettől megriad, futni kezd arrafelé, amerre övéit sejtí. Túl kell jutni a falun, talán sikerül összeszedni az embereket. Mire odaér, kissé halkul a harcizaj. Egy vén fűzfa alatt kis embercsoport áll, a távolban mindenfelé katonák vánszorognak, az őrnagy sehol, nem lát a zászlóaljából egyetlen tisztet sem. Az emberek integetnek neki, kilépve a fa alól. Horváth szakaszvezető áll görnyedten mellette.

— Ne álljunk meg, zászlós úr, menjünk tovább!

Szóttalanul bölint és megindul nyugat felé. Az irányt könnyű megállapítani, felkelt a nap. Most érzékeli a hajnal harapós hidegét, lehet úgy harminc fok körül. Bajsza egyetlen jégdarab, felhajtott köpenygallérján is lehellelétnek kristálytömbjei zörögnek, állat verdesve. Megy hang nélkül, az emberek a nyomában, sarkukban az östökélő tűzharc halkuló hangjai. Időérzéke teljesen megbízhatatlan, az út örökkévalónak tetszik, holott, ha hátrapillant a sűrű tejködön éles kontúrral áttörő napkorongra, láthatja, hogy legfeljebb tíz óra. Karórája megállt.

Dél körül egy kolhozudvarra érnek, ahol gépkocsik és szekerek állnak útrakészen s az épületben magyar katonák pihennek elgyötört arccal.

— Kik vagytok? — kérdezi tőlük.

Egy nagybajuszú őrzető felel.

— Százhuszonnégyesek.

— No, nem sokáig tartottatok a vonalat — gondolja keserűen a zászlós és agyán átszaladnak a védőállás ismerős képei. Ezek váltották fel őket...

Egy százados lép hozzá a cigarettafüstből.

— Vedd át a parancsnokságot! — mondja. — Nekem eligazításra kell mennem. Egyelőre körvédelemre rendezkedünk be.

— De az én embereimnek fegyverük sincs — feleli.

A százados megütközve nézi.

— Minket két napja leváltottak — mondja magyarázatképpen a zászlós, de látja, hogy a százados nemigen hiszi egy szavát sem. Úgy tesz csak, mintha egyelőre elfogadná, majd visszatérünk rá. Aztán fölszáll egy gépkocsira, amelyen két türelmetlen főhadnagy ül várakozva. A vezető megindítja a motort. István tudja, hogy sosem látja többé ezt az embert.

Elhagyott fegyver, lőszer és kézigránát bőven akad a kolhozban, a zászlós felszereli embereit. Körülbelül három szakasznyi vegyes alakulat fölött rendelkezik. Szemügyre veszi a kolhozudvar környékét, biztosítást küld ki és készültségben tartja a népet.

A csönd ezúttal idegesítő. Csak nagyon távolról hallatszik valami csatazaj. Nagy, öblös höffényeket küld az égajl, a sorozattüzek egybemosódó, monoton zakatolása kíséri. De egyre északabbról. Az emberek ösztöne bekerítést érez, a zászlós is nyugtalan.

— Induljunk el — mondja egy szakaszvezető.

— Várjunk még — feleli a zászlós.

A délutáni órákban újra megélnékül a táj. Menekülő katonák érkeznek kis csoportokban, magyarok, németek. A németek rövid pihenő után tovafutnak, a magyarok ernyedten ülnek társaik között, a nyáj melegében. Fát hordanak be az udvarról, fűtenek, tollászkodnak, akinek van még élelme, falatozik.

Négy óra tájt egy kis vonatos katona keresi a zászlóst. A kolhoz északi oldalára küldött biztosító őrstől jelent nagy szovjet előnyomulást. Doma István kisiet az épületek mögé. Nagy kocsihoz lát, lovasokkal, végeláthatatlan sorban, alig nyolcszáz méterre húznak el a kolhoz mellett.

Egy út van, délnyugat felé.

Gyülekezteti embereit és nekivág velük az ismeretlen messzeségnek. Egy órát haladnak, amikor tüzet kapnak előlről.

— Máris be vagyunk kerítve — gondolja és egy pillanatra olyan fásultság lepi meg, hogy nem tartja érdemesnek a védekezést sem. Ebből a pokolból úgyszólván szabadulás. Aztán gépiesen lekasztja válláról a géppisztolyt, szétbontakoztatja embereit a mezőn, megállnak. Kijelöl néhány embert s maga vezeti őket, felderítő járőrbe. Néhány lövés elsípól a füle mellett, nem is keres fedezéket.

Nem lehet tudni, melyik fél ismert a másikra előbb. Magyarok voltak.

Egy tüzerfőhadnagy beosztja embereivel együtt a maga alakulatába, amelyet ellen-támadásra küldtek ki a Dimitrijevkára betört ellenség megsemmisítésére.

A különböző, alkalmasszerűen összeállított alakulatokban végzett harcifeladatok kimerítették. Sehol sem sikerült megvetnie lábát, a szovjet támadás megállíthatatlanul hömpölygött tovább, csak azon csodálkozott, hogy a parancsok változatlanul az ellenség megsemmisítésére utasították őt, tudomásul sem véve annak erejét. A különös az volt, hogy alig lehetett látni magasabb rendfokozatú tisztet, legfeljebb parancsot kapott egy-egy századostól vagy őrnagytól, a feladatot neki kellett volna megoldania, a parancsot sosem látta többé. A tüzerfőhadnagy is eltűnt reggelre, az emberek szétszóródtak s egyetlen szándékuk volt már, amiben mind kevésbé hagyták korlátozni magukat:

hazamenni. Csak az eget nézték, tájékozódás végett, mintha Kapuvárt vagy Kisújszállást céloznák meg messziről, le sem akartak térni az egyenes útról.

Az országutakon változás nélkül hömpölygött a gyalogos német oszlopok, járművek, harckocsik, teherautók és orosz lovasszónok tömege. Mit tehetett volna ő a maga cseppfolyós alakulataival? Az emberek hamar felismerték a helyzetet: zárt csoportokban sehová sem jutnak, mert mindig adnak valami teljesíthetetlen parancsot, s ha nem adnának is, az utakat lefoglalták a németek, kis csoportokra kell szakadozni, úgy még lehet haladni nyugat felé. Ő sem tehetett mást.

Így érkezett meg egy délelőttön az ismerős faluba, Sztaro-Nyikolszkojéba, ahol csakhamar útbaigazították. Egy százharmincnégyessel találkozott, aki lőszeresládát cipelt a parancsnoksági épület felé. Amikor megpillantotta őt, letette terhét s látható örömmel kiáltott rá:

— Doma zászlós úr!

Tőle tudta meg, hogy melyik házban találja maradék százharmincnégyeseivel Virág zászlóst.

Olyan boldogan ölelte magához, mintha ezzel máris megmenekült volna a pokoltól, ami még csak ezután kezdődött igazán.

A falu közepén, a térré szélesedett utcán sorakoztak föl. Fegyvert itt is kaphatott mindenki, akinek már nem volt. A lövészszakaszok szabályszerűen, golyószóróval, élesrel ellátva várakoztak sorsukra. Egy teherautó állt meg előttük, amelyről meleg alsóneműt, orosz mintájú báránybőrsapkát és nemezcsizmát adogattak le, századonként fel kellett vételezni a holmit. A raktár itt volt a faluszélen, s Doma arra gondolt, hogy miért nem osztották ki eddig mindezt, miért tartalékolták, amikor az emberek a tavasz óta elnyűtt ruhában és bakancsban fáztak a Donnál. Mindössze meleg alsót adtak nekik egyszer, de leváltásukkor azt is le kellett adniuk.

A felvételezők lerakták batyúikat a szakaszok végén és vártak tovább. Ekkor egy fehérkucsmás tiszt lépett eléjük, mellén a másodosztályú vaskereszttel. Fekete paroliján fehér kereszt villogott, a tábori lelkészek jelzése. Azt gondolták, hogy prédikációt fognak hallani, mint általában a nagy sorsfordulatok előtt, a fronton mindig rosszat jelentett közélről látni papot. Ez a lelkész azonban nem prédikált, hanem rikácsolt. Hangjában nyoma sem volt annak a kenetességnek, ami a szentbeszédre jellemző. Inkább hadbírónak nézhettek volna hangja alapján, mert ítélkezett felettük és acsargott rájuk. Arról beszélt, hogy szégyelli magyar voltát, ha erre az egybeterelt vegyes hordára néz, amely otthagya az arcvonalat, eldobálta fegyvereit és megfutott a kötelesteljesítés mezejéről. Tegnap pisztolyával tartóztatott föl egy csoportot és szervezte őket ellenállásra, a németek szemeláttára, akkor kapta, ott a helyszínen, a vaskeresztet, egy német őrnagy a saját kitüntetését adta át neki. Felszólította a parancsnokokat, hogy a legszigorúbban fogják össze ezt a széthulló sereget és toroljanak meg azonnal minden fegyelmezetlenséget.

— „Az atyának, fiúnak és szentléleknek nevében!” — morogta Virág Márton, és szégyellte, hogy ilyen magyarok is vannak a világon.

Ekkor három repülőgép jelent meg, iszonyú motorzúgással és gépfegyvertűzel árasztván el a falut, oly hirtelen, hogy az alacsonyan szálló gépeket csak akkor vették észre, amikor már a fejük felett szórták a tüzet. A lelkész a zűrzavarban eltűnt, a katonák levették magukat a földre, de a tömegben — zártrendben — le sem lehetett feküdni a hóba, aminek különben értelme sem volt. A repülő nem tettek kárt bennük, a lövedékek messzebb csapódtak be. A parancsnokok vigyázt vezényeltek, egy ismeret-

len őrnagy utasította őket, hogy maradjanak riadókészültségben szállásaikon, bármely pillanatban bevetethetik bármelyik századot, a harc már Andrejevknán folyik.

Alig érkeztek vissza szállásaikra, amikor Tömböly hadnagy Virág zászlóst kereste. Mártonnak szakaszával azonnal ki kellett vonulnia a falu szélére, a jelentések átszivárgó ellenségét jelezték. Doma István megint egyedül maradt egy ismeretlen emberekből álló szakasszal. Csak tisztilegénye volt századbeli, ez sem a régi, elvesztette valahol az első napokban.

Nyolc napig maradtak a faluban.

Ez a nyolc nap olyan volt, hogy Doma István már-már lemondott az életről. Személy szerint nem gyötörték különösen sem szolgálattal, sem harci feladattal, elegen voltak az összezsúfolt szállásokon. De az a tudat, hogy egy napról napra szűkülő gyűrűben vannak, hogy a szovjet támadás messze túljutott rajtuk, csaknem egyenlő volt a halállal. Az sem volt valami vigasztaló, hogy a hadtestparancsnokság is itt volt. (Ez volt az a hadtest, amelynek parancsnoka, szűkebb törzsével együtt, fogságba esett később.) A völgybe zárt falu jóformán körül volt véve, bármelyik széle felé fülelt, mindenütt közeli harcizajt hallott.

Doma István vallásos lélek volt. Ifjúkorában őszintén és elfogódottan adta át magát a hitnek, később elkopott belőle sok minden, amit egy tételes vallás rárakott, de istenhite megmaradt. Most, ebbe kapaszkodva, voltak órái, amelyekben csaknem megbékélt sorsával s már-már túlvilági fényben érezte magát. Kellott neki a lélek halhatatlansága, nem bírta elviselni a megsemmisülés gondolatát. Lehet, hogy mindez felzaklatott idegállapotának játéka volt csupán, de egy különös álomvilág vette mindjobban birtokába szellemét. Az örökös riadókészültség, amelyben éltek, a mosakodás, borotválkozás, a levetkőzés és a kényelem elvesztése szinte szerzetesi életre kényszerítették. Kenyérzsákjában egy kis Újtestámentumot hordott magával, a konyha, amely szállásául szolgált, egyetlen kis ablakával, ami fényt csak beeresztett hozzá, mind erre a kis könyvre ejtette.

Álmai soha nem voltak ilyen szépek és derűsek. Ezek azonban nem a túlvilági fényesség keresztény álmai voltak. A szerelem képeit és meleg érzelmeit adták, mintegy a mohamedán paradicsom kellekeiből kölcsönözve. Magában számadást végzett. Kenyérzsákjában egy fűzet is volt, naplójegyzetekkel és versekkel, amelyekben nagyon hitt és csak azt sajnálta, hogy ha ő itt elvész, senki sem fog tudni róluk. De szinte ezzel is megbékélt.

Járták körbe a katlant, mint a kelepcébe esett vadak, úgy látszott, semerre sincs szabadulás. Az északnak tartó menetek után éles kanyarral nyugatnak, majd délnek fordult az összekuszált, végtelen menetszlop, amelyet, úgy látszott, csak hatalmas tömege véd. Valamilyen egységek mindig elől haladnak, akik ajtót nyitnak a katlan falán, utána hőkörölyög a többi. Égő falvak világítanak a sötét téli szürkéségben, friss harcok nyomait látja a fáradtan kullogó katona. Az útkeresztvezérlésnél huszonkilenc orosz holttest fekszik, szép sorjában, mintha elszállítás végett fektették volna a fagyott-kérgű hóra, amit átítatott köröskörül a vér. Némelyiknek többől hiányzik a két lába, van olyan is, amelyiknek a koponyája nyitott.

Az út ismerős, errefelé jöttek a tavasszal, Doma Pista a nyár végén is megfordult ezen a tájon, amikor sebesülten kórházba került. A táj most mégis egészen más, nemcsak azért, mert félméteres hó borít mindent. Mintha elnéptelenedtek volna a máskor gyermekkel és öreggel teli falvak, csak katona jár a kedves, romantikus házak között, a végtelenséget lehelő mezőkön. A falu végén, amelynek lángjai között, felmelegítve gémbredett tagjaikat, áthaladnak, vasút szeli át ferdén az országutat. Az elágazásnál német katonák állnak, vállukon keresztbetett karabéllyal, karjukkal mutatják az utat

Sztarij-Oszkol felé. Az országúton német tankok, tehergépkocsik és menetszlopok haladnak zárt sorokban, szinte lefolynak kétoldalt az útmenti árokba. Arra mennének ők is, amikor a faluból kiérnek. Ám a németek a vasútvonalra irányítják őket, a vasút szabad, mondják, egyenesen bevezet a városba. Gyanakvás nélkül indulnak el rajta. A töltés a táj fölé magaslik, monumentálissá felnagyított magyar katonák menetelnek a sínek között, talpfáról talpfára lépve, csakhamar olyan végtelen menetszloppá nőve, hogy az szinte kettészeli a tájat és aki balfelől szeretné áttekinteni, semmit sem lát a töltésen túli világból, a németek nyugodtan haladhatnak az országúton. Hideg van, de alkonyat előtt még kibukkan a nap a zöld fellegek mögül, végigtekint a hosszú menetszlopokon, mintegy biztatásul, aztán bebújik takarói mögé. Ez is elég arra, hogy kedvet és bizalmat öntsön a fáradt magyarokba. A visszavonulás kezdete óta sem verődhettek soha ennyien, az a különös eset most magában véve is megnyugtatóan hat rájuk. Szinte jókedvvel haladnak, németeket sehohsem látni a közelben — az országút jóideje eltávolodott tőlük —, messze-messze kígyózik szürke menetszlopuk. Hogy ilyen sokan összegyűltek megint, ebből sorsuk enyhülésére következettek a bizakodóbbak. Márton sok ismerőssel akadt össze közöttük, mert ezen a ponton találkozott az egészen más katlanból szabadult anyaezred útja az övékkel s ott is régi katonái, bajtársai, régi szolgálatainak osztályos társai morzsolódtak, az övékhez hasonló sors kerekéi közt. Egyikük, egy Makkos nevű honvéd, már nem egészen fiatal parasztember, aki Erdélyben a szakaszában szolgált, meghatottságában, hogy él és találkozhat vele, kibontotta kenyérzsákját és egy félkilóra való kristálycukorral ajándékozta meg.

Még világos van, amikor hirtelen aknavetőők törnek rájuk balfelől, a végeláthatatlan ligetes erdők mögül. Egyidejűleg a vasúttól jobbra fekvő faluból géppuskatűzet zúdítanak rájuk. A menetszlop megtorpan, szétbontakozik a mezőn, vezényszavak hangzanak, az egyöntetű tömegből parancsnokok válnak ki, akik kezükbe veszik az intézkedések és kezdeményezések jogát és, szinte pusztá kézzel, de emberfeletti haraggal vágnak neki a tűznek. A harag részint a németeknek szól, ebben a percben döbbszentek rá, hogy rászédtek őket, hogy egy fia német sincs a menetszlopban, az annak köszönhető, hogy tudták, orosz kézen van a vasút. Azt mondják, a város is az övék volt, a visszavonulás útjának biztosítása végett kellett minden erővel visszafoglalni. Virág Márton és Doma Pista összenéztek és maguk is cselekedni kezdtek, a közelükben lévő emberek élére állva, leereszkedtek a töltésről és csatárláncba fejlődve, tüzelés és előregyülekezés útján indultak meg a falu felé. Egy aknagránát csapott közéjük, Doma István csípős ütést érzett a combján és megállapította, hogy megsebesült, ha nem is súlyosan. Körülnézett, halottak és sebesültek borították a mezőt, örülhetett, hogy vánszorogni tud. Valami szilánk ment a combjába, de nem ért rá most foglalkozni vele. Haragja még inkább megnőtt. Hajrázva, bicegve futott a képzelt ellenség felé, mintha kiáltozással megrémíthetné és utat vághatna ezzel magának — hazafelé. Kizárólag erről volt szó, mindnyájan haza akartak kerülni mielőbb, ők már végeztek a háborúval, már amennyire ez tőlük függött. Sokan voltak, akik puskájukat elhagyták már, másokat a németek fosztottak ki, most jó lett volna a fegyver, végülis azoknak köszönheték szabadulásukat, akik hűségesen őrizték a puskát. Sajnos az áttörés megint szétszórta az egybesereglett magyarokat és sok áldozatot is követelt.

A harc csendesültével Doma István bebicegett egy házba, leült a sarokba és letolta nadrágját, hogy megvizsgálja a szilánk ütött sebet. A seb jelentéktelennek látszott. Nyomogatta, hogy vérzésre serkentse. Hogy a szilánk benne van-e a húzában, nem tudta megállapítani. Eldöntötte, hogy egy módon segíthet magán, ha nem törődik vele, hanem úgy gyalogol, bármi nehezére is esik, mintha mi sem történt volna. Ekkor vette észre, hogy egy halott öregember mellett ül. A házba gyűlt katonák szerint egy zászlós

lőtte le, mert nem mondta meg, merre mentek a partizánok. Beletekintett az öreg szakállas arcába és szájalommal telt meg iránta, mert ő igazán az utolsó pillanatban halt meg, mielőtt „hazaért” volna.

Már egészen sötét volt, amikor az erdőbe bekerülve, égő őrházak és máglyák fénye mellett mentek a város felé. A fegyverzaj mindkét oldalról változatlanul kísérte őket. Az őrházak magyar halottakkal voltak tele, félelmetes volt. Úgy látszik, ez az útvonal állandó áttörésekkel járható csak és alaposan megvámolja a menetoszlopokat.

Megint öten maradtak csak együtt. Virág és Doma zászlós, Bodó őrzető és két katona a zászlóaljából, már nem tartotta senki számon, melyik századból, szakaszból, csak a zászlóaljot tudták, lassanként az lett a legkisebb egység. A hosszú, fárasztó út, amelyen a legalább húszfokos hidegben is megizzadtak, mégis elfogyott egyszer. Már a külvárosban jártak, amikor az őrzető leült egy hóbuckára és sehogysem akart továbbmenni. Szinte könyörgött, hogy hagyják őt egy kicsit pihenni. Először szép szóval kérelték, aztán mind gorombábban támadtak rá, végül két pofon segített, megszeppenve fölállt és követte őket. Most értették meg a sok ülő hullát az út mentén, valószínűleg mindannyian megfagytak egy kis pihenés közben. — Nem szabad leülni — mondták és elhatározták, hogy vigyáznak egymásra.

A város úgy tele volt katonával, hogy jobban nem lehetett volna megrakni sem. Doma zászlós a nyárra gondolt, amikor a kórházban töltötte két csendes, csupán légitámadásokkal élénkített hetét. Kísétált volna a folyó partjára, az ember szívesen emlékezik elmúlt napjaira, s azok csodálatosan meg tudnak szépülni, mihelyt egy fokkal szebbek a jelennél. De örültek, hogy egyáltalán mozogni tudnak a város falai közt, ahol annyi jármű, ló, ember és löveg állt, hogy valóban ostromlott várhoz hasonlított, aminthogy az is volt. Szüntelen becsapódások hallatszottak köröskörül, sziget volt csak a visszafoglalt szovjet területen, amit egy útvonal kötött össze a visszavonulókkal.

39.

Csupor hadapród Kijevig csak eljutott valahogy, bár a szerelvények rendetlen útjain rettenetes hírek keringtek, az emberek rémülten ismételték és nagyították a katasztrófát, azok félelmével, akik eddig biztonságban érezték magukat s most egyszerre védtelenné váltak éppen a veszélyeztetett oldalról. Hányan megkérdezték, hogy hová megy! Különbözőképpen fogadták válaszát. Volt, aki azt mondta, hogy siessen, mert kell ott az az ember, volt, aki annak a véleménynek adott kifejezést, hogy jobb volna, ha valahol meghúzódna addig, míg ideér a front, vagy még helyesebb lett volna, ha el sem indul. Olyan is akadt, aki egyszerűen marhának mondta és értetlenül nézett utána. Ő pedig hajtotta magát, türelmetlenül kérdezgette a vonatok indulását, teherautókra kéredezkedett fel, majd, amikor már azok sem igen közlekedtek abban az irányban, gyalog vágott neki az útnak, amerről az ágyúdörgés hosszan elnyúlt falkái ugattak. Ahol élelmet vételezett fel, vagy irányítást kért, értetlenül csóválták a fejüket macacssága láttán, amellyel zászlóalját keresi. Ki tudta volna útbaigazítani? A hadtestről annyit tudtak, hogy fogságba esett, de ezt nem merték megmondani neki, a hadosztály töredékei pedig vonulnak visszafelé, tervszerűen, harcolva. Katonaszállásokon, parasztházakban, istállókban aludt és taposta a behavazott utakat, hogy visszatérjen a frontra. Így is február tizedike lett, mire zászlóaljbeliével találkozott. Először Virág Márton legényét látta egy szánon ülni, reményvesztett, borostás arccal nézett a felbolydult világba.

— Hol a gazdád? — kérdezte ő akkor.

Kiss János csak reszketeg fejét ingatta.

— Miért hagyta el? — kérdezte a hadapród.

— Nem lehetett mellette maradni, egy ellentámadásban vett részt, engem visszapancsolt.

— Meg kellett volna várnod akkor is — mondta Csupor és otthagyta a legényt.

Aztán megint találkozott egy harmadik századbeli őrzetővel, Páll Józseffel, aki Virág zászlóossal két nappal azelőtt volt együtt, de aztán megint elszakadtak egymástól, nem lehet együttmaradni, csak kis csoportokban haladhat az ember. Végül egy Boros Vince nevű honvéd, aki lovász volt a zászlóaljtorzsben, a szekerek, szánok és gyalogosok tömegében, amely kétoldalt szélesen lefolyt az útról, hátrafordult, és egy szekér mellett álló szakállas alakra mutatott.

— Az ott Doma zászlós úr, ott lesznek a többiek is valahol.

Csupor Ádám meggyorsította lépteit és odament a szekérhez, amelyen Laczkovits ült szalmába takart alsótesttel, egy csomó ismeretlen vonatos katona társaságában, szomorú arccal, s a szekér mögött, a saroglyába markolva, lassan ballagott Virág Márton és Doma István. Úgy megőrült nekik, hogy egy pillanatra elfeledte minden gondját és bánatát.

— Ádám! — kiáltotta Márton. — Hogy kerülsz ide?

Összeölekeztek.

— Miért nem maradtál otthon? — kérdezte Doma István.

— Nem mondta senki, hogy ne induljak el. Szabadságom letelt, visszajöttem. Hogy nekem is pont most kellett szabadságra mennem!

— Igen, mehetél volna két héttel később is — mondta Virág Márton —, akkor nem kellett volna visszaindulnod.

— Vagy két héttel korábban — mondta a hadapród —, hogy még ott érjelek benneteket.

— Meg vagy te örülve? — nézett rá István.

— Olga — csuklott meg a hadapród hangja. Aztán egy percnyi hallgatás után, amelyben szakálla mozgásáról lehetett látni, hogy ajkát harapdálja, Mártonra emelte könnyben úszó szemét.

— Nem tudjátok, mi lett Olgával?

A fiúk egymásra néztek. Annyi esemény, annyi tragédia és annyi szenvedés vette körül őket ezekben a hetekben! És akkor jön egy ember szabadságról és eszelősen Olgát keresi. Ki látta Olgát? Kinek volt ideje gondolni is rá? Ki tudta, hogy Olga egyáltalán a világon van?

Nem sokszor látták a lányt, inkább fényképről ismerték mind a ketten, a hadapród asztalán annyiszor látták, hogy arcvonásait nem felejtik el. Mindkettejüknek megvolt a maga dolga az arcvonásban, nem csatangolhattak a front mögött, asszonyfélék meg, Olgán kívül, azóta sem láttak, amióta a polgári lakosságot kitelepítették a faluból, egészen a visszavonulásig, amikor megint házakba térnek be, asszonyok és öregemberek közé. Úgy néznek a hadapródra, mint egy bolondra. Összeomlott az egész front, ezek halnak meg naponta, s ő egy lányt keres. Nem tudták komolyan venni, hogy igazán szerelmes bele, s most meglepte őket ez a konok bánat.

Laczkovits a szekéren ül, rettegés a szemében. Tudja, hogy ezek összetartanak s magára hagyják őt az idegen katonák között, akikről sosem lehet tudni, mikor hagyják ott valahol, s akkor ő menthetetlenül elvész, mert járni már nem tud.

Amitől Laczkovits tartott, bekövetkezett. Az országos jármű vagy be tud sorolni a menetoszlopba, vagy nem. Legtöbbnyire veszteglésre kényszerül, a németek útirányító tisztjei, pisztollyal kezükben, nyers kiáltásokkal terelik le az úttestről szövetségeseiket, mintegy arra kényszerítve őket, hogy hátramaradjanak és pusztá létükkel fedezzék az ő visszavonulásukat. Ezen a reggelen is félrelökve áll a szekér, az út a hosszan kígyózó menetoszloptól sűrű. Tengely tengelybe akad, gépkocsik rohannak bele a lassan cammogó szekerek és szánok farába, tiszték káromkodnak, korbács suhog s a motorok kék füstje felcsap az emberek és lovak sárgás gőzei fölé. Az oszlopok, ha ugyan lehet még oszlopnak nevezni ezeket a furcsa menetalakzatokat, versenyt haladnak egymás mellett, az egész inkább egy hömpölygő folyamhoz hasonlít, amelyet megduzzasztottak az esők, mintsem katonai alakulathoz. A folyamnak sodra van, ahol eszeveszetten zúgnak a habok, de vannak veszteglő, egy helyben táncoló szélei, amelyek sehogyszem tudnak beleszakadni a sebesen áramló fősodorba. Így vesztegelt a sebesültvivő kocsis egy hatalmas nyárfa alatt, amelyet gránát és szél tépett meg, lecsüngő ágait leszakította a vihar. A lovak türelmetlenül topogtak a keményre taposott havon, a kocsis leszállt az ülésdeszkáról és járkált a szekér körül, szinte sosem eresztve el a löcsöt, hogy felugorhasson abban a pillanatban, amikor el lehet indulni. A sebesültek belefúrták magukat a szalmába és magukra húzták pokrócaikat, legtöbbnyire az orrukat sem dugták ki belőle. Csak Laczkovits zászlós ült a szekérderekben, magasra kiemelkedve nyújtogatta nyakát, bajtársait kereste.

Az este megmondta, szinte rimánkodva, Virág Mártonnak, hogy ne hagyják el őt, kövessék a szekeret. Márton némán bólintott rá, de az esze egészen máshol járhatott. Mind a ketten tudták, hogy nem lehet együtt maradni, éjszaka nem őrizhetik a kocsin háló katonákat, valahová be kell húzódnuk, hogy megkíséreljék az alvást, reggel tovább kell menni, mihelyt lehet, nem keresgélhetik egymást. A gyalogos ezúttal előny-

ben van, ha leszorul az úttestről, nekivág a hómezőnek, de haladni kell, mert mindenki haza akar érní egyszer. Már nincs szó egyébről, csak haza, haza.

A hómezőkön kígyózó utakat tapostak a katonák, csak az első csoportoknak volt nagyon nehéz a lábszárig érő, fagyott hóban. Ahol elnyújtózik a táj, akár járművekkkel is rá lehet menni a kitaposott mezőkre, de az orosz tábla különös, mély vízmosásokkal szabdalt, szakadékos dombvidékein ez mindig kockázatos és nem egyszer teljesen lehetetlen volt. Laczkovits zászlós nyújtogatta nyakát és meresztette könnybelábadó szemét, a kis embercsoport, amelyben barátaira vélt ismerni, nagyon messze volt már, észre sem vették őt. Kiáltani próbált, de hangját elfojtotta a motorzaj, szekérenyikorgás és az emberi káromkodás, legfeljebb sebesülttársait riasztotta föl, akik morogtak és azzal fenyegették, hogy itthagyják valahol, ha nem marad nyugton. Ezt is le kellett már nyelni, a fegyelem teljesen felbomlott, csak az emberi szájalom segíthetett, amely semmibe vette a rangot. Hogy egyáltalán befogadták maguk közé ezek az ismeretlen vonatos katonák, azt is csak Virág Mártonnak köszönhetette, aki, miután vonakodtak teljesíteni parancsnak szánt kérését, emberségükre hivatkozott, úgy látszik, lefegyverző szenvedéllyel. Morogva ugyan, de felvették a szekérre. Többet igazán nem is kívánhatott ilyen körülmények között.

Milyen nehezen evezett bele Márton, hogy ő szekérre üljön, hogy kellett kérlelni, engedje, segítse föl valamilyen járműre, mert ő már egy lépést sem tud gyalogolni többé! Nem hitte el, látszott, hogy nem hiszi, kényeskedésnek vélte az egészet, pedig ő már-már összecuklott érzéketlen, megfagyott lábain. Az előző éjszakát még együtt töltötték egy pajtában, amely szinte lehelte a hideget, belefúrták magukat a szénába és úgy próbálták aludni. Neki sikerült is, nem érezte, hogy fázik. De Márton csak forgolódott és toporgott, végül nem bírta tovább, nagyon fázott a lába, nem alhatott miatta. Felkelt, kiment a pajta elé, ott ugrált egy kicsit helyben, majd rávette őket, hogy inkább induljanak rögtön tovább, mert valamennyien itt fagynak meg, legalábbis lefagy a lábuk. Márton a fagyást csupán a fegyelemmel hozta összefüggésbe, meggyőződése volt, hogy az ember nem fagy meg, ha nem akar, a lábuk mozognia kell a lábbeliben, az ember nem hagyhatja el magát.

Addig hajtogatta a magáét, míg Doma Pista és Páll Jóska is felkeltek és követték őt a csikorgó korahajnali hidegben. Ezúttal szerencsájuk volt, mert mielőtt kiértek volna a faluból, észrevették, hogy az utolsó házban útrakészen állnak a németek. Meghúzódtak a sövénykerítés mellett és kivárták, amíg felülnek a szánokra és eltakarodnak a portáról, akkor fogták magukat és bementek a konyhába, lefeküdtek a németek testmelegét és tetveit őrző szalmába, hasztalan sopánkodott az öregasszony. Valamennyit így mégis aludtak, napok óta először olyan fedél alatt, amely a fűtés melegét burkolta köréjük. Lehet, hogy neki ez volt a veszte, addig nem érezte azt a fájdalmat, amit azóta, hogy hetek óta le nem vetett csizmája felmelegedett a lábán. Akkor kezdte mondogatni, hogy nem bírja tovább, hiába vetette rá Márton megrovó pillantásait, hiába biztatta szép szóval, gorombán és kegyetlenül, a végén puhánynak nevezve őt.

Amikor a szekérre felkerült, késsel kellett felhasítani csizmája szárát, mert semmiféle húzásnak nem engedett a lábára ragadt bőr, azt hitte, a lábafeje szakad már le. Csak akkor derült ki igazán a baj, amikor sikerült megszabadulnia lábbelijétől. Lába csupa víz, genny és üszök volt, maga is a hullák szagához hasonlított, szinte maga is undorodott önmagától, amikor orrába csapott a keserű bűz. Kenyérzsákjában volt egy szennyes ing, azt tépték szét és abba csavarták lábait. Tudta, hogy ha megkönnyebbült is ezzel, teljesen járóképtelenné vált és sorsa immár a szekérhez van kötve.

Anyjára gondolt, neki még menyasszonya sem volt, akire gondoljon.

Amikor leváltották a zászlóalj, akkor is anyjára gondolt, bolondul ugrált a szíve, csaknem táncra kerekedett az út elején, amíg a fáradtság el nem gyengítette, alig tudta fékezni magát, hogy ne induljon futásnak. Sosem érti egészen, mi is történt akkor, egyszerűen megállították őket, és neki, szakaszával, ki kellett mennie egy ismeretlen falu szélére, egy meredek domboldalba, hogy oldalról biztosítsa a zászlóalj ellenséges támadás ellen. Majdnem gyakorlatnak vélte mindezt, csak azt nem értette, hogy mire jó az ilyesmi. Újból fegyvereket kaptak és be kellett ásniuk magukat a méteres hóba, ahol a szó teljes értelmében ottfelejtették őket. Látta, hogy a völgyben piszkosfehérre mázolt T 34-esek másznak elő valahonnan a pokol mélyéről s iszonyú robajjal és dördulésekkel gázolnak át mindenben. Apró hangyákként futkosnak a tankok előtt szegény katonák, torkolattűz villan, aztán az egyik harckocsi egyhelyben kezd forogni és láng csap ki belőle. Egyet biztosan tudott, ha lemerészkedik a völgybe, vége. Arra vigyázott, hogy lövésekkel se árulják el magukat, ki kell várni, amíg tovább lehet menni, hiszen minden emberi számítás szerint céltalan az ellenállás. A tankok azonban megálltak a völgyben és ők nem tehettek mást, mint hogy megvárták az éjszakát. Laczkovits zászlós hitetlenkedve gondolt a leváltásra és reménytelennek vélte a helyzetet. Gyűrűben érezte magát és számolt azzal is, hogy fogságba esik embereivel együtt. A hideg úgy mart beléjük, mint egy óriási medve, mancsai alatt szinte kiserkedt a vér tagjaikból. Lábát különösen ette a fagy. Ugyanakkor gerincén érezte a verejték csiklandó útját, az izgalom rendellenességekre szorította szervezetét.

Reggel iradatlan csend vette körül őket s ő parancsot adott embereinek az indulásra. Afféle tapogatózás volt ez; hogy merre kell kitérniük az előrenyomult sereg útjából, arról fogalma sem volt, a szerencsére kellett bízni magát. A faluban már egy lélek sem volt övéikből s ellenséges tekintetű civilek tartották őket szemmel, amíg eltűntek a házak közül és bevették magukat egy havas, zúzmarás fattyúerdőbe. Távoli géppuskaropogás és aknátűz irányította útjukat. Egy dombtetőről végre megpillantották az utat, amelyen a visszavonulók sötét seregei ömlöttek bizonytalan sorsuk felé. Óvatosan leereszkedtek és a maguk kis erejével beletorkolltak a hatalmas folyóba.

Azóta sem került le lábáról a csizma.

Últ a szekéren, egyenes derék, bizonytalan érzésekkel. Mártonék eltűntek látóköréből, lehet, hogy mindörökké.

Imádkozni kellene, ha volna kihez.

A széles völgy lapályán, a hóba temetett házacskák között hömpölygött végig a vert sereg. A nagy dög tehergépkocsik sorra fulladtak be, ott kellett hagyni őket, az ágyúk egymásra torlódtak, elakadtak, egyre kevesebb lehetőség nyílt arra, hogy tüzelőállást foglaljanak el valahol, mindig menni kellett velük, lassanként már lőszerük sem volt. Az élelmesebb katonák kis orosz szánokat rekviráltak maguknak. Igaz, hogy szánon hidegebb volt, de, váltogatva egy kis gyalogmenettel, gyorsabban lehetett haladni, különösen a sík mezőn, letérve az útról, amelyen szakadatlanul hömpölygött a had.

A katonák korántsem voltak olyan derűsek és magabiztosak, mint akár a nyáron is. A hómezőt szürkeruhás holtak borították, felrobbantott lövegek, felégetett szekerek és gépkocsik, döglött lovak pettyezték a messze belátható tájat. Ráadásul különböző cigánynépek keveredtek közéjük, ha hagyták, olaszok, magyarok, románok, sőt, zsidó munkaszolgálatosok. Ezek is haza akarnak kerülni, úgy látszik, pedig nem volna kár értük, ha ittvesznének is. Hátra kell hagyni őket, legalább szolgájanak utóvédül, ha a saját testükkel is. Mert fegyvereiket jórészt elhagyták már. Le kell szorítani őket az útról, menjenek a hóban, ha mindenképpen haza akarnak jutni. Ropog, robban az ég alja jobbról-balról, a hátuk mögött fehérre festett harckocsik tűnnek föl, a szétfutó katonák

kétségbeesetten keresik a menedéket, házak, fák és árkok felé futnak. A völgy nyugat felé összeszűkül, kijáratában, mint egy torkolatban, egymásra csapnak az emberhullámok. A forgalmat irányító német tisztek nem sokra mennek már, a pánik szinte elsöpri őket is, hiába lövöldöznek pisztolyukkal a levegőbe.

A sebesültekkel tele szekér is az útfélre szorítva várakozik. A kocsis éberem figyelni az utat, ha egy csöpp rés mutatkoznék a németek között, belevágtatna, nem egyszer sikerült így besorolniuk a menetbe. Laczkovits zászlós meredten ül a szekér közepén, rosszat sejtve figyelni a tömeget, a távoli harckocsik mozdulatait, a fellobbanó torkolattüzeket. Csattog és pattog köröskörül minden, fel-felporzik a hóban a fekete füst. Szeretné megpillantani a tömegben övét, a százharmincnégyeseket, de erre semmi reménye sincs, a fiúk valahol messze járhatnak már. Egy német páncéltörő ágyú megkísérli, hogy tüzelőállást foglaljon, oldalt, a domboldalon, nem sok sikerrel. Harmadik lövése után szétlővik a tankok, csak a riadalom nagyobb vele, a katonák egymást legázolva tolonganak a völgy kijáratában, mintha az egyetlen a menedéket. Pedig csak egy másik völgy következik, ugyanilyen reményekkel, talán harckocsikkal is. Az üldöző sereg mindenütt a sarkukban van, sőt, jobbról-balról a visszavonulókkal párhuzamosan halad, mint egy szájjával előre vonszolt U betű, hálójába fogja őket, bele-belecsípve védtelen oszlopukba. A dombon túl mégis a remény integet feléjük, ki kell jutni ebből a lapos medencéből. Nem messze a veszteglő szekértől, aknagránátok csapnak az útra, jajgatás tölti be a tájéket, az elesettek elterülnek a hóban, a keményre taposott úton, hogy a következő pillanatban keresztülgázoljanak rajtuk az élők talpai és kerekei. Lovak hullanak el, s egy szekeret látni, amelyből most fogják ki kétségbeesett sietséggel a döglött és elterült lovat. A másik ló még áll a lábán, de oldalát feltépte a szilánk, azt is kifogják.

Laczkovits csak azt látja, hogy két mindenre elszánt szürkeruhás szalad feléjük, megragadják a lovaik zabláját, majd kiakasztják az istrángot. A vén kocsis ösztönösen kézbekapja a puskáját, de mire felemelné, holtan bukik le az ülésről, átlőtt fejjel. A lovakat elvitték, itt állnak az út szélén, egészen döbbenet a percek alatt lejátszódott jelenet valószínűtlenségétől, reménytelenül. Aki tud, leugrik, pontosabban, lemászik a járműről és megpróbál továbbvándorolni, a súlyosabb sebesültek képtelenek erre, rémült tekintettel várják sorsukat. Laczkovits zászlós már nem tud a lábára állni. Orvos, kórház kellene neki, lehet, hogy levágnák mindkét lábát, ez is borzalom, még gondolatnak is, de ha ezen az áron megmaradna az élet, mindegy volna már. Itt kell elvesznie a behavazott mezőn, gondolja reményvesztetten és két könnyesebb szívárog elő két szeme zugából. Éhhalál, fagyhalál, hadifogság, az elüszkösödő, gennyes, mérgezett sebek mindenképpen a halált jelentik, éri. Az újból felbukkanó harckocsik torkolattüzeitől várja már a végső megoldást.